

Ο αστικός σχεδιασμός από το μοντερνισμό στο μεταμοντερνισμό

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β. ΣΠΥΡΙΔΩΝΙΔΗΣ

1. Εισαγωγή

Το να ορίζουμε τις σύγχρονες επεμβάσεις στην πόλη ως εκφράσεις μιας αντίθεσης στις χωρικές και, κατ' επέκταση, στις πολιτισμικές εκφράσεις του μοντερνισμού, παραμερίζει ένα ουσιαστικό μέρος της αλήθειας. Το γεγονός, δηλαδή, ότι οι σύγχρονοι μετασχηματισμοί στις θεωρίες και τις πρακτικές του πολεοδομικού προγραμματισμού (Urban planning) και του αστικού σχεδιασμού (Urban design) αποτελούν συνεκτικές εκφράσεις νέων τρόπων σύλληψης, κατανόησης και περιγραφής της πόλης. Ότι οι τρόποι αυτοί απορρέουν από ριζικά διαφορετικές εκδοχές του φιλοσοφικού προσδιορισμού της πραγματικότητας αλλά και των εννοιών του χρόνου και του χώρου. Ότι οι παρεμβάσεις στην πόλη εκδηλώνονται μέσα σ' ένα εξίσου ριζικά διαφορετικό πλαίσιο πολιτισμικών και κοινωνικο-οικονομικών πρακτικών το οποίο και τις επηρεάζει αποφασιστικά.

Είναι πλέον αναντίρρητο ότι τις δύο τελευταίες δεκαετίες βιώνουμε ένα νέο «παράδειγμα» στον τρόπο προσέγγισης των ζητημάτων που αφορούν την οργάνωση και τη μορφή της πόλης. Ένα «παράδειγμα» που χαρακτηρίζεται από την πολυμορφία των προτάσεων για το σχεδιασμό της πόλης, αλλά και την πολυφωνία των αιτιάσεων που τις νομιμοποιούν και τις στηρίζουν. Ωστόσο, και παρά την πολλαπλότητά τους, οι σύγχρονες προσεγγίσεις στον αστικό σχεδιασμό εμφανίζονται αρκετά συγκροτημένες ώστε να μπορούν εύκολα να ανατρέψουν τους βιαστικούς, και γι' αυτό ελάχιστα διορατικούς, χαρακτηρισμούς τους ως παροδικής, θνησιγενούς μόδας. Συγχρόνως, όμως, στην προσπάθειά τους να αντιπαρατεθούν στις γηρασμένες και κακοποιημένες μεταπολεμικές εκδοχές του μοντερνισμού, δεν καταφέρνουν να εξασφαλίσουν τη συνεκτικότητα που θα τους έδινε τον «αέρα» ενός κινήματος, αντάξιου να σταθεί απέναντι στην ηρωική εποχή της δεκαετίας του '20.

Το άρθρο αυτό επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στη σχεδιαστική πράξη, στη δραστηριότητα που οργανώνει και αποδίδει μορφή στον α-

Κωνσταντίνος Β. Σπυριδωνίδης, λέκτορας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

στικό χώρο. Το κύριο ενδιαφέρον του προσανατολίζεται προς τις στρατηγικές, τις μεθόδους και τις διαδικασίες που εφαρμόζονται στη διάρκεια του σχεδιασμού και ειδικότερα στους πρόσφατους διαχρονικούς μετασχηματισμούς. Ο στόχος τον οποίο θέτει είναι διπλός: Αρχικά, να περιγράψει και να παραλληλίσει τις κύριες στρατηγικές και τις βασικές αρχές των σχεδιαστικών χειρισμών που προτείνουν για την αναδιπλώση της σχεδιαστικής διαδικασίας τα δύο κυρίαρχα «παραδείγματα» των τελευταίων δεκαετιών, δηλαδή ο μοντερνισμός (στις μεταπολεμικές του εκδοχές) και ο μεταμοντερνισμός. Στη συνέχεια να αναζητήσει συσχετισμούς αυτών των αρχών και των στρατηγικών προς δύο κατευθύνσεις. Η πρώτη αφορά την ιδεολογική εικόνα της πόλης η οποία αναδύεται κυρίως μέσα από τις θεωρητικές και μεθοδολογικές προτάσεις που συνοδεύουν αυτά τα «παραδείγματα». Η δεύτερη κατεύθυνση αφορά τις στρατηγικές οργάνωσης της βιομηχανικής παραγωγής οι οποίες κυριαρχούν στις αντίστοιχες περιόδους με την εμφάνιση αυτών των «παραδειγμάτων». Το άρθρο προτίθεται να φέρει σε συζήτηση τη δυνατότητα επισημάνσης αντιστοιχιών ανάμεσα στους τρόπους με τους οποίους συλλαμβάνεται η πόλη, στις διαδικασίες και τις στρατηγικές με τις οποίες σχεδιάζεται και στις κυρίαρχες στρατηγικές με τις οποίες οργανώνεται η βιομηχανική παραγωγή.

Ο χρονικός ορίζοντας μέσα στον οποίο θα κινηθούν οι αναφορές είναι το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα και ειδικότερα τα τελευταία 30 χρόνια. Η ανάπτυξη του περιεχομένου πραγματοποιείται μέσα από πέντε ενότητες. Στην πρώτη, παρουσιάζονται συνοπτικά οι διαφορετικές προσεγγίσεις στην κατανόηση και την περιγραφή του σχεδιασμού αλλά και στην ανάπτυξη της σχεδιαστικής δραστηριότητας. Η δεύτερη περιλαμβάνει μια σειρά από συνοπτικά θεωρητικά προλεγόμενα για τον αστικό σχεδιασμό, απαραίτητα για την εισαγωγή στις έννοιες και τον προβληματισμό των επόμενων περιγραφών. Στην τρίτη και την τέταρτη ενότητα περιγράφονται και αναλύονται τα δύο κυρίαρχα παραδείγματα αστικού σχεδιασμού μετά τη δεκαετία του '50. Τέλος στην πέμπτη ενότητα διατυπώνονται συμπερασματικά ορισμένες θεωρητικές διαπιστώσεις σχετικά με τον αστικό σχεδιασμό.

2. Τα μεταπολεμικά «παραδείγματα» αστικού σχεδιασμού

Με τη λέξη «παραδείγματα» εννοούμε μια συγκεκριμένη σφαιρική προσέγγιση, μια στάση στον αστικό σχεδιασμό η οποία επιδιώκει να τον ορίσει και να προδιαγράψει τις διαδικασίες που θα πρέπει να ακολουθεί η σχεδιαστική δραστηριότητα. Η σφαιρικότητα μιας τέτοιας προσέγγισης απορρέει: α) Από τον τρόπο με τον οποίο κατανοείται η άρθρωση

1. Για μια διεξοδική περιγραφή των κριτηρίων και των «παραδειγμάτων» στη μεταπολεμική περίοδο βλ. στο Σπυριδωνίδης, 1988.

του χώρου με την κοινωνία και κατ' επέκταση από τους τρόπους κατανόησης της πόλης, της κοινωνίας και του ανθρώπου οι οποίοι και υπαγορεύουν τους όρους μιας τέτοιας άρθρωσης. β) Από τις συγκεκριμένες αρχές που εισάγει για τη σχεδιαστική δραστηριότητα και από τις αντίστοιχες σχεδιαστικές διαδικασίες που προτείνει. γ) Από τον ιδιαίτερο τρόπο που κατανοείται και ορίζεται ο αστικός σχεδιασμός και από το ρόλο που αποδίδεται στο σχεδιαστή. δ) Από τα επιστημονικά πεδία στα οποία απευθύνεται για να στηρίξει τις μεθοδολογικές του προτάσεις και να νομιμοποιήσει τους σχεδιαστικούς του χειρισμούς.

Μια σύντομη αναδρομή στις θεωρητικές και μεθοδολογικές προτάσεις για τον αστικό σχεδιασμό μετά τη δεκαετία του '50, είναι αρκετή να οδηγήσει στη διαπίστωση ότι δεν παρουσιάζουν καμία σταθερότητα στα περιεχόμενα και τις αρχές τους. Μια σύντομη περιγραφή των σημαντικότερων διαφορών θα μπορούσε να δώσει το γενικό περίγραμμα αυτών των μετατοπίσεων. Στη δεκαετία του '60, για παράδειγμα, οι προτάσεις για το τι πρέπει να κάνουμε στο σχεδιαστήριο όταν σχεδιάζουμε την πόλη, ενδιαφέρονται κατά κύριο λόγο να δημιουργήσουν προϋποθέσεις ορθολογικού χειρισμού των δεδομένων. Για το λόγο αυτό, το κύριο ενδιαφέρον στρέφεται στην αναζήτηση εξιδανικευμένων μεθόδων, ικανών να προκαθορίσουν αυστηρά τους σχεδιαστικούς χειρισμούς, να χειριστούν με συστηματικό και διαφανή τρόπο τη διαθέσιμη πληροφορία και να κατευθύνουν με λογικά βήματα το σχεδιαστή προς όφελος της ποιότητας του τελικού προϊόντος.

Το ίδιο ερευνητικό ενδιαφέρον για τη μέθοδο δεν το συναντάμε στο τέλος της ίδιας δεκαετίας. Εδώ, οι θεωρητικοί του σχεδιασμού υποστηρίζουν ότι για να οδηγήσει μια σχεδιαστική μέθοδος σε καλύτερα αποτελέσματα θα πρέπει να διαμορφώνεται με βάση μια συστηματική γνώση των διανοητικών μηχανισμών που αναπτύσσει ο σχεδιαστής στη διάρκεια του σχεδιασμού. Έτσι, το ερευνητικό τους ενδιαφέρον μετατοπίζεται από τη διαδικασία σχεδιασμού στη φυσιολογία της ανθρώπινης νοημοσύνης και ειδικότερα στον προσδιορισμό της ανθρώπινης δημιουργικότητας. Το αποτέλεσμα αυτής της μετατόπισης είναι να διατυπώνονται ριζικά διαφορετικές εκδοχές για τη σχεδιαστική πράξη.

Πολύ λίγο αργότερα, στις αρχές της δεκαετίας του '70, μια τρίτη άποψη για τη δουλειά στο σχεδιαστήριο έρχεται να ανταγωνιστεί τις δύο προηγούμενες. Πρόκειται για την άποψη ότι καμία μέθοδος, ούτε αυτή που επικαλείται τον ορθολογισμό του σχεδιαστή ούτε εκείνη που απελευθερώνει τη δημιουργικότητά του, μπορούν να βελτιώσουν το προϊόν του σχεδιασμού, δηλαδή τον αστικό χώρο. Κι αυτό, γιατί καμία από αυτές δεν είναι σε θέση να ορίσει αντικειμενικά τι είναι ποιότητα του αστικού χώρου. Η μόνη ασφαλής οριοθέτηση αυτής της ποιότητας είναι η συμμετοχή του κοινού, του μόνιμου αποδέκτη της σχεδιαστικής δουλειάς αλλά και του μοναδικού τιμητή της αξίας της. Αν λοιπόν τίθεται ζήτημα αναζήτησης μεθόδου ή στρατηγικής σχεδιασμού, αυτή θα πρέπει να κινηθεί προς την κατεύθυνση της μεθόδευσης της ενσωμάτωσης του κοι-

νού στη σχεδιαστική δραστηριότητα. Το αποτέλεσμα αυτής της άποψης είναι μια νέα μετατόπιση του θεωρητικού λόγου και των πρακτικών, αυτή τη φορά στους αποδέκτες της σχεδιαστικής πρότασης.

Νέα ενδιαφέροντα βρίσκει ο θεωρητικός λόγος για το σχεδιασμό στα μέσα της δεκαετίας του '70. Τα ενδιαφέροντα αυτά απορρέουν από την εξής διατύπωση: Αν η επιστημονική γνώση έχει κάτι να δώσει στη βελτίωση του τρόπου δουλειάς του σχεδιαστή, αυτό είναι η αποκάλυψη και η περιγραφή των «βαθύτερων δομών» του αστικού χώρου (Broadbent, 1980) της εσωτερικής του «αυτόνομης λογικής» (Hillier, 1984). Καμιά συζήτηση για μέθοδο σχεδιασμού δεν είναι δυνατό να καταλήξει σε δόκιμες προτάσεις, αν δεν δομείται πάνω σε μια συμπαγή βάση θεωρητικών γνώσεων για την αρχιτεκτονική και την πόλη, για τις κοινωνικές και ιστορικές σημασίες των χωρικών μορφών και για τον τρόπο που ο χώρος αρθρώνεται με την κοινωνία.

Οι διαρκείς αυτές μετατοπίσεις που σχηματικά αναφέρθηκαν παραπάνω συνοδεύονται από αντίστοιχους μετασχηματισμούς του τρόπου που ορίζεται ο σχεδιασμός. Στην πρώτη προσέγγιση για παράδειγμα, ο σχεδιασμός εκλαμβάνεται γενικά ως μια λογική δραστηριότητα που αποβλέπει στην επίλυση ενός προβλήματος λήψης απόφασης. Στη δεύτερη, ο σχεδιασμός συνιστά μια δημιουργική δραστηριότητα στη διάρκεια της οποίας εκφράζεται η δημιουργικότητα και η διαίσθηση του σχεδιαστή. Στην τρίτη περίπτωση ο σχεδιασμός ορίζεται ως μια διαδικασία διατύπωσης επιχειρημάτων που έχουν σαν στόχο την εκτόνωση αντιτιθέμενων εκτιμήσεων των ποιτήτων της πόλης. Τέλος, στην τελευταία περίπτωση, ο σχεδιασμός αντιμετωπίζεται σαν μια πράξη ομιλίας, μια πράξη γραφής, που μορφοποιεί, αποκρυσταλλώνει σημασίες, έννοιες και αξίες.

Σ' όλες τις παραπάνω περιπτώσεις διαπιστώνουμε και μια διαφορετική θεώρηση του ρόλου του σχεδιαστή. Στην πρώτη προσέγγιση ο σχεδιαστής είναι ένας τεχνικός, ένας ειδικός, ένας μεθοδικός και ορθολογικός επιστήμων. Στη δεύτερη προσέγγιση, αντιμετωπίζεται ως δημιουργός πρωτότυπων μορφών που εξυπηρετούν προκαθορισμένες χρήσεις. Στην τρίτη προσέγγιση, ορίζεται ως συντονιστής ή σύμβουλος σ' ένα πλαίσιο αντιπαραθέσεων πολιτικού χαρακτήρα. Τέλος στην τελευταία προσέγγιση, ο σχεδιαστής εμφανίζεται ως δημιουργός τύπου.

Καθεμιά από τις παραπάνω προσεγγίσεις στον αστικό σχεδιασμό θεμελιώνει τα επιχειρήματά της σε διαφορετικές επιστημονικές περιοχές. Η πρώτη προσέγγιση προστρέχει στις επιστήμες της διαχείρισης (θεωρία αποφάσεων, επιχειρησιακή έρευνα) τη γενική θεωρία συστημάτων, την κυβερνητική ή τα μαθηματικά. Η δεύτερη προσέγγιση, αντίθετα, παραπέμπει στην ψυχολογία, ενώ η τρίτη στην κοινωνιολογία και τις πολιτικές επιστήμες. Τέλος η τέταρτη προσέγγιση αναζητά από τη γλωσσολογία, τη σημειωτική, την ιστορία της αρχιτεκτονικής και, πιο πρόσφατα, τη φιλοσοφία να νομιμοποιήσουν τις θεωρητικές και τις εφαρμοσμένες προτάσεις τους.

Με αντίστοιχη συνέπεια παρατηρούμε μετασχηματισμούς στις βασικές αξίες που αναφέρονται τόσο στις ποιότητες της μορφής της πόλης όσο και στις ποιότητες των χειρισμών που ενεργοποιούνται στη διάρκεια του σχεδιασμού. Η πρώτη προσέγγιση συγκεντρώνει τις ποιότητες του αστικού χώρου στην έννοια της ορθολογικής προσαρμογής (fitness). Αναζητά δηλαδή στο χώρο που σχεδιάζεται μια ιδανική, λειτουργική και τεχνική, (δηλαδή ορθολογική και επιστημονικά ελεγχμένη) συμβατότητά του με τον προϋπάρχοντα χώρο. Η δεύτερη προσέγγιση προβάλλει από την πλευρά της την έννοια της πρωτοτυπίας ως βασική ποιότητα της σχέσης του νέου με το προϋπάρχον. Αυτή εκφράζει μια άρθρωση του κοινωνικού με το χωρικό στοιχείο η οποία επιτρέπει νέες και ενδεχόμενα διαφορετικές λειτουργικές και συναισθηματικές συμπεριφορές.

Στην τρίτη προσέγγιση βρίσκουμε την οργανικότητα να κυριαρχεί στον προσδιορισμό των ποιτήτων του αστικού χώρου. Κι αυτή, όπως και οι προηγούμενες περιπτώσεις αναφέρεται σε μια σχέση ανάμεσα στο χώρο που δημιουργείται και στο χωρικό και κοινωνικό περιβάλλον που πρόκειται να ενταχθεί. Μια πρόταση αστικού σχεδιασμού εντάσσεται οργανικά όταν στη μορφή της αντανακλάται η εικόνα που η συγκεκριμένη κοινωνία διατηρεί για το μέλλον της. Η αστικότητα είναι η ποιότητα που προδιαγράφεται για τις προτάσεις του αστικού σχεδιασμού της τελευταίας προσέγγισης. Πρόκειται για μια ποιοτική άρθρωση της κοινωνίας με το χώρο η οποία διασφαλίζεται με την παρεμβολή μιας συνειδητής επεξεργασίας και εγγραφής νοημάτων στη μορφή της πόλης. Η αστικότητα εκφράζει την ποιότητα των χωρικών αλλά και των κοινωνικών σχέσεων που απορρέουν από έναν συγκεκριμένο τρόπο ένταξης του καινούριου στο παλιό. Αυτόν που μετασχηματίζει το χώρο σε τόπο.

Ανάλογες μετατοπίσεις διαπιστώνονται στις αρχές που θα πρέπει να διέπουν τους σχεδιαστικούς χειρισμούς. Για την πρώτη προσέγγιση η αντικειμενικότητα, η συστηματικότητα και ο ορθολογισμός αποτελούν τις βασικές αρχές και ποιότητες των σχεδιαστικών χειρισμών. Η δημιουργικότητα είναι η αντίστοιχη αρχή της δεύτερης προσέγγισης, ενώ η συμμετοχή και η δημοκρατικότητα εμφανίζονται ως αντίστοιχες αξίες στην τρίτη προσέγγιση. Τέλος η σύνταξη είναι η χαρακτηριστική ποιοτική εκδοχή της τελευταίας προσέγγισης.

Εάν ορίσουμε τις τέσσερις αυτές προσεγγίσεις ως ορθολογική, δημιουργική, συμμετοχική και συντακτική προσέγγιση, θα μπορούσαμε, ακολουθώντας τις παραδοχές που διατυπώθηκαν στην αρχή αυτής της ενότητας, να τις χαρακτηρίσουμε ως τέσσερα διακεκριμένα παραδείγματα αστικού σχεδιασμού. Ως διακεκριμένους τρόπους ανάπτυξης σχεδιαστικών δράσεων με σκοπό τη διεύθυνση του αστικού χώρου. Στον πίνακα που παρατίθεται βλέπουμε με συνοπτικό τρόπο τα γνωρίσματα αυτών των παραδειγμάτων αστικού σχεδιασμού.

Στην περιορισμένη έκταση αυτής της παρουσίασης θα ασχοληθούμε μόνο με την ορθολογική και τη συντακτική προσέγγιση. Η συγκεκριμένη απάντηση στην αναγκαιότητα της σύντηξης υπαγορεύτηκε από τους ε-

ξής λόγους: α) Τα παραδείγματα της συμμετοχής και της δημιουργικότητας αποτελούν τις πρώτες αντιδράσεις στο ορθολογικό παράδειγμα, με περιορισμένο διάστημα παρουσίας στον προβληματισμό για το σχεδιασμό αλλά και πολύ περιορισμένο, ιδιαίτερα στην περίπτωση της δημιουργικότητας, εύρος εφαρμογών. β) Τα δύο αυτά παραδείγματα αποτελούν μεταβατικές φάσεις από το ορθολογικό στο συντακτικό παράδειγμα. γ) Το ορθολογικό και το συντακτικό παράδειγμα που επιλέχθηκαν αντανακλούν τις εκδοχές του μοντερνισμού και του μετα-μοντερνισμού για τη σχεδιαστική πράξη.

3. Θεωρητικά προλεγόμενα σχετικά με την πρακτική του αστικού σχεδιασμού

Οι διαρκείς μετατοπίσεις απόψεων θεωρήσεων και αρχών που χαρακτηρίζουν τη συζήτηση για τις μεθόδους και τις στρατηγικές του αστικού σχεδιασμού κάνουν αναγκαία μια θεωρητική οπτική στον αστικό σχεδιασμό. Δύο κοινότοπες διαπιστώσεις θα αποτελέσουν την αφετηρία για μια συνοπτική θεωρητική οριοθέτηση της πρακτικής του αστικού σχεδιασμού.

Η πρώτη διαπίστωση είναι ότι κάθε επέμβαση στον αστικό χώρο πραγματοποιείται, τουλάχιστο στις βιομηχανικές κοινωνίες, με την παρεμβολή του αστικού σχεδιασμού. Ο σχεδιασμός ως πρακτική έχει σαν στόχο να οργανώσει με συνεκτικό τρόπο έναν αριθμό εξωτερικών δεδομένων κάτω από τη διαμεσολάβηση μιας σειράς ενδογενών δεδομένων. Τα εξωτερικά δεδομένα επιβάλλονται στο σχεδιαστή μέσα από μια προγραμματική διαδικασία η οποία και τα προσφέρει με μεταβαλλόμενη σαφήνεια. Τα ενδογενή δεδομένα συγκροτούν, σύμφωνα με τον Huet (1981:31), ένα «εσωτερικό σύστημα» ιδεών, μια θεώρηση, λιγότερο ή περισσότερο συνειδητή. Το περιεχόμενο αυτού του «εσωτερικού συστήματος» συντίθεται από δύο αδιαχώριστες ενότητες. Η πρώτη περιλαμβάνει τις κάθε μορφής μεταγλώσσες οι οποίες εγκλείουν εμπειρικές, επιστημονικές και τεχνικές γνώσεις σχετικές με την πόλη, τη σχεδιαστική δραστηριότητα και τα απαραίτητα μέσα και εργαλεία για το σχεδιασμό. Η δεύτερη ενότητα περιλαμβάνει ένα σύνολο από αλληλεξαρτημένες αξίες, αναπαραστάσεις και παραπομπές που αφορούν όλο το φάσμα των αντικειμένων και των πρακτικών του σχεδιασμού και επεκτείνονται σε ευρύτερες θεωρήσεις του κόσμου, του ανθρώπου, της κοινωνίας, της ιστορίας και της πόλης. Το περιεχόμενο αυτών των δύο ενότητων εξωτερικεύεται μέσα από αρχές του αστικού σχεδιασμού οι οποίες ορίζουν κατά περίπτωση το ύψος και το ήθος της πρακτικής αλλά και του γνωστικού πεδίου το οποίο πραγματεύεται την πόλη και την αρχιτεκτονική της. Οι αρχές συνθέτουν και ορίζουν τη νομιμότητα της σχεδιαστικής πρότασης, την αρχιτεκτονικότητά της, δηλαδή τις ποιότητες που είναι

δυνατό να αποδοθούν στη μορφή και την οργάνωση της πόλης. Αποτελούν το νόημα της χωρικής μορφής, το νόημα του αστικού χώρου.

Η διασταύρωση των δύο παραπάνω κατηγοριών δεδομένων συνιστά το αποτέλεσμα της κινητοποίησης μιας ιδιαίτερης κατηγορίας διανοητικής δραστηριότητας. Πρόκειται για μια σκέψη «εφευρετική» (Picon, 1987:37), αναλυτική, ευριστική, η οποία αναζητά να αποκτήσει μια συνεκτικότητα και μια ολοκληρωμένη εξωτερικεύσιμη παρουσία, μια λογική. Μια λογική σχεδιαστική, ρυθμιστική για την εξέλιξη των σχεδιαστικών χειρισμών η οποία θα συνιστά τον οδηγό της δράσης του σχεδιαστή και θα εισάγει το πλαίσιο της μορφολογικής επεξεργασίας του σχεδιαζόμενου χώρου. Αυτή η ιδιαιτερότητα της σκέψης του σχεδιασμού είναι εκείνη που γοήτευσε φιλοσόφους και σχεδιαστές: άλλοτε ως «δυνατότητα του σκέπτεσθαι» (Derrida, 1986), άλλοτε ως τρόπος απόκτησης γνώσης (Rivkin, 1987:45) και ιδιοποίησης πληροφορίας (Powell, 1987), και άλλοτε ως δυνατότητα διερεύνησης «του εν δυνάμει και του διαφορετικού στη φυσική μορφή μιας πραγματικότητας της οποίας τα περιεχόμενα δεν έχουν ακόμη προσδιοριστεί» (Gregotti, 1988:158).

Από τις παραπάνω διατυπώσεις προκύπτει ότι στην αφετηρία κάθε προσπάθειας χωρικής εκδήλωσης της κοινωνικής ζωής βρίσκεται ένα ιδεολογικό πλαίσιο, ένα δεοντολογικό περίγραμμα, ένα φανταστικό, αυθαίρετο σκηνικό. Ένα σύστημα που καλύπτει τη βούληση και τη σκοπιμότητα της σχεδιαστικής πρακτικής και που συνιστά το σίγμμα της διάνοησης, το τεκμήριο του στοχασμού που διαφοροποιεί τον αρχιτέκτονα από έναν απλό εκτελεστή. Πρόκειται για εκείνο το πλαίσιο μέσα στο οποίο ο Guilleux (1986:12) αναγνωρίζει το «παράδειγμα» του αρχιτέκτονα, αυτό που, σύμφωνα με τη γνωστή φράση του Marx, διαφοροποιεί τον τελευταίο από τη μέλισσα ή την αράχνη².

Η δεύτερη διαπίστωση είναι ότι κάθε παρέμβαση στην πόλη αποτελεί μια πράξη μετασχηματισμού, μια πράξη διαφοροποίησης. Οποιαδήποτε και να είναι η κλίμακα της επέμβασης, ο χώρος που αποτελεί το αντικείμενο του σχεδιασμού είναι ένας χώρος που, ακόμη και αν ο ίδιος δεν είναι ήδη διαμορφωμένος με κάποιον τρόπο, εγκλείεται σ' έναν ήδη φυσικά ή τεχνητά διαμορφωμένο χώρο³. Κάθε σχεδιαστική πρόταση αποτελεί μια πράξη μετασχηματισμού του υπάρχοντος χώρου με βάση έναν αριθμό αρχών και σκοπιμοτήτων.

Δύο βασικούς άξονες μπορούμε να διακρίνουμε σ' αυτήν τη διαδικασία μετασχηματισμού. Ο πρώτος αφορά τον προσδιορισμό των νέων χωρικών σχέσεων οι οποίες και θα αντικαταστήσουν τις υπάρχουσες. Ο

2. «Μια αράχνη εκτελεί χειρισμούς που μοιάζουν με εκείνους του υφαντή και η μέλισσα εκπλήσσει με τη δομή των κέντρων κελιών πολλούς αρχιτέκτονες: αυτό όμως που εξαιρετικής διαφοροποιεί το χειρότερο αρχιτέκτονα από την καλύτερη μέλισσα είναι ότι ο πρώτος κατασκευάζει το κελί στο μυαλό του πριν να το κατασκευάσει στην κυψέλη. Το αποτέλεσμα στο οποίο καταλήγει η εργασία προϋπάρχει ιδεατά στη φαντασία του εργαζομένου». Marx K. 1977:136.

3. Βλέπε και Bailly 1987:55.

δεύτερος αφορά τη μεταγραφή αυτών των σχέσεων σε συγκεκριμένες σχεδιαστικές προτάσεις αστικού σχεδιασμού. Ο πρώτος άξονας προϋποθέτει μια γνώση αλλά και μια άποψη σχετική με το αντικείμενο του αστικού σχεδιασμού, δηλαδή τον αστικό χώρο και κατ' επέκταση την πόλη. Ο δεύτερος προϋποθέτει μια γνώση και μια άποψη για τον τρόπο, δηλαδή τη διαδικασία, τη στρατηγική, τη μέθοδο μεταγραφής της απαίτησης σε μορφή αλλά και για τη χρήση των εργαλείων που απαιτεί αυτή η μεταγραφή. Η συνύπαρξη των δύο αυτών αξόνων αποκαλύπτει τη διπλή φύση του αστικού σχεδιασμού (Crotti, 1988:122).

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι αυτοί οι δύο άξονες του σχεδιασμού αλληλοεξαρτώνται. Εκείνο όμως που θα θέλαμε να εισάγουμε στην επιχειρηματολογία αυτού του άρθρου είναι ότι ο αναλυτικός άξονας της πρακτικής του αστικού σχεδιασμού κυριαρχεί στον συνθετικό, καθώς είναι εκείνος που ελέγχει, προσδιορίζει και κατευθύνει τη σχεδιαστική δραστηριότητα. Γιατί είναι εκείνος που ενεργοποιεί τα ενδογενή δεδομένα του σχεδιαστή, το ιδεολογικό πλαίσιο που αναφέρθηκε παραπάνω, προκειμένου να εισάγει έναν τρόπο κατανόησης της πόλης. Ο τρόπος με τον οποίο θα αναλυθεί ο υπάρχων αστικός χώρος είναι καθοριστικός για την παραπέρα συνθετική πορεία. Ο αστικός σχεδιασμός συνιστά μια πράξη κατάκτησης της πραγματικότητας, μια πράξη διαμελισμού της πόλης η οποία πραγματοποιείται στο όνομα της επικείμενης επαναδιάρθρωσής της. Σ' αυτήν τη διαδικασία κατάκτησης και επαναδιάρθρωσης της πόλης βρίσκουμε την κοινωνική προοπτική του αστικού σχεδιασμού: επεμβαίνει στο υπάρχον κοινωνικό και χωρικό περιβάλλον προκειμένου να το αναδιαρθρώσει με νέους όρους, νέους νόμους και νέους οραματισμούς.

4. Ο αστικός σχεδιασμός στις μεταπολεμικές εκδοχές του μοντερνισμού

4.1. Η σύνθεση ως πράξη αποσύνθεσης

Οι θεωρητικοί του σχεδιασμού στη δεκαετία του '60 μας πρότειναν να θεωρήσουμε ως κριτήριο της ποιότητας μιας σχεδιαστικής μεθόδου, την ικανότητά της να καταλήγει σε αντικειμενικά βέλτιστα τελικά προϊόντα. Μια τέτοια διατύπωση, όπως είναι φυσικό, συμπαρέσυρε το ουσιαστικό ερώτημα τι θα μπορούσε να είναι το βέλτιστο, ως προσδιορισμός του αποδεκτού αλλά και ως σύγκριση ανάμεσα σε άλλα επίσης αποδεκτά. Η απάντηση στο ερώτημα ήταν σαφής: βέλτιστες σχεδιαστικές προτάσεις είναι εκείνες που απαντούν με αντικειμενικά αποτελεσματικότερο τρόπο στις απαιτήσεις της παραγγελίας και στις διαθέσιμες πληροφορίες. Αποτελεσματικός τρόπος χαρακτηρίζεται εκείνος που εξασφαλίζει στην τελική σχεδιαστική πρόταση τη συνέπεια με μια σειρά από προκαθορισμένα κριτήρια και παραμέτρους. Για να είναι δυνατή μια αντικειμενι-

κή εκτίμηση της αποτελεσματικότητας, θα πρέπει τα κριτήρια και οι παράμετροι να διατυπώνονται με τρόπο συγκρίσιμο⁴.

Τρεις βασικές αρχές χαρακτηρίζουν τις μεθοδολογικές προτάσεις της δεκαετίας του '60. Η πρώτη αρχή είναι η συστηματική και επιστημονική ανάλυση της διαθέσιμης πληροφορίας. Η ανάλυση αυτή έχει σαν κύριο στόχο το μετασχηματισμό της διατυπωμένης απαίτησης για την πόλη σε όρους τους οποίους είναι δυνατό να χειριστεί η μέθοδος. Οι μέθοδοι που μας προτείνει το ορθολογικό παράδειγμα είναι σε θέση να χειριστούν μόνο διακεκριμένα στοιχεία, με προσδιορισμένες ιδιότητες και μεταξύ τους σχέσεις. Κατά συνέπεια και η ανάλυση θα πρέπει να αποκαλύψει κάποια διακεκριμένα στοιχεία, κάποιες στοιχειώδεις ενότητες, και να ορίσει τις μεταξύ τους σχέσεις.

Η αναλυτική αυτή δραστηριότητα συνιστά μια αυτόνομη φάση στη συνολική διαδικασία σχεδιασμού. Η ανάλυση αποτελεί ένα έργο το οποίο θα πρέπει απαραίτητως να ολοκληρωθεί πριν αρχίσει η διαδικασία της σύνθεσης. Το ιδανικό σχήμα μιας διαδικασίας σχεδιασμού είναι το γραμμικό σχήμα, όπου οι διάφορες φάσεις επεξεργασίας της σχεδιαστικής πρότασης έχουν συγκεκριμένο αντικείμενο εργασίας η οποία ασκείται με εξαρτήσεις από τις προηγούμενες και υποχρεώσεις προς τις επόμενες.

Σκοπός του έργου στη φάση της ανάλυσης είναι η μεταγραφή της πόλης σε ένα σύστημα στοιχείων και σχέσεων με τρόπο που να συνιστά μια φερέγγυα εικόνα της. Μια αποσυντεθειμένη, διαλυμένη, διασπασμένη εικόνα της, η οποία όμως περιβάλλεται από τη συστηματικότητα και την επιστημονικότητα της κατάταξης αλλά και από τη γνώση που η ίδια η κατάταξη αυτή έχει επαφέρει. Πρόκειται για μια πλήρη μεταγραφή του κοινωνικού χώρου σε όρους συσχέτισης, η οποία νομιμοποιείται από τον ορθολογισμό της μεθόδου. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο σύνολο σχεδόν των μεθοδολογικών προτάσεων του ορθολογικού παραδείγματος, ο προσδιορισμός των σχέσεων είναι εκείνος που συγκεντρώνει το ενδιαφέρον πολύ περισσότερο από τον ορισμό των ίδιων των στοιχείων. Στο εξής, η πόλη μπορεί να αναπαρασταθεί πάνω σ' έναν πίνακα διπλής εισόδου ή σ' ένα γράφημα με ακμές και κορυφές ή σ' ένα δένδρο αποσύνθεσης και μέσα από αυτήν τη μορφή να προχωρήσει στη συνθετική διαδικασία⁵.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο σχεδιασμός συνιστά πράγματι μια πράξη επίλυσης προβλήματος λήψης απόφασης, μόνο που η απόφαση αυτή δεν αφορά παρά μια συνδυαστική αφηρημένων στοιχείων δεσμευμένων με προκαθορισμένες σχέσεις. Μια συνδυαστική η οποία ως προς

4. Οι περιγραφές αυτές βασίζονται στην ανάλυση κειμένων θεωρητικού και μεθοδολογικού περιεχομένου που εμφανίστηκαν τη δεκαετία του '60 και ανήκουν στους Ch. Alexander, B. Archer, G. Broadbent, Ch. Jones, J. Luckman, E. Matchett, G. Nadler. Βλέπε Σπυριδωνίδης 1988.

5. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι η μέθοδος ιεραρχικής αποσύνθεσης που προτείνει ο Alexander (1974).

τη λογική της φύση είναι αποδεσμιευμένη από το αντικείμενο του σχεδιασμού⁶. Είναι η λογική της μεθόδου, της στρατηγικής, που αυτονομημένη από το αντικείμενο του σχεδιασμού μπορεί να εφαρμόζεται σε οποιοδήποτε ανάλογο πρόβλημα είτε αυτό είναι χτίριο είτε είναι βιομηχανικό αντικείμενο είτε είναι ο προγραμματισμός μιας επιχείρησης. Οι στοιχειώδεις ενότητες στις οποίες αναλύεται η πόλη συνιστούν μια χαρακτηριστική εκδοχή της λειτουργίας όπως αυτή εκδηλώνεται τη μεταπολεμική περίοδο⁷. Εκλαμβάνεται σαν μια απλή δραστηριότητα, μια μονάδα πρακτικής, που σαν τέτοια μπορεί να προσφερθεί σε οποιοδήποτε συνδυασμό.

Αν η πρώτη αρχή αφορούσε τη διάρθρωση της ανάλυσης, η δεύτερη αρχή των μεθοδολογικών προτάσεων της δεκαετίας του '60 αφορά τη σύνθεση και είναι η διαφάνεια στη λήψη των σχεδιαστικών αποφάσεων. Η διαφάνεια συνιστά μια ποιότητα των σχεδιαστικών χειρισμών κυρίως διότι εξασφαλίζει τη διακίνηση της ορθολογικά επεξεργασμένης πληροφορίας στο στάδιο της ανάλυσης. Είναι δηλαδή το μέσο με το οποίο η εργασία της ανάλυσης διαχέεται στη σύνθεση. Παράλληλα όμως δημιουργεί και τις προϋποθέσεις για τον έλεγχο του τρόπου αυτής της διακίνησης.

Η διαφάνεια, ως ποιότητα της διακίνησης πληροφορίας, αφορά κυρίως δύο ζητήματα. Το πρώτο είναι η εξαρχής διατύπωση της σχεδιαστικής στρατηγικής, του τρόπου δηλαδή με τον οποίο θα πρέπει ο σχεδιαστής να αντιμετωπίσει το σχεδιαστικό «πρόβλημα». Το δεύτερο ζήτημα είναι η ακριβής οριοθέτηση των κριτηρίων, των προτεραιοτήτων και των αποδεκτών ορίων που θα πρέπει να κατευθύνουν τις επιλογές της σύνθεσης. Ως δυνατότητα ελέγχου, η διαφάνεια συνιστά μια βασική ποιότητα του σχεδιασμού επειδή επιτρέπει την παρακολούθηση της σχεδιαστικής πορείας και την έγκαιρη αναθεώρηση των προβλημάτων που δεν έχει προβλέψει η ανάλυση.

Η τρίτη βασική αρχή του ορθολογικού παραδείγματος είναι ο αποκλεισμός της υποκειμενικότητας του σχεδιαστή από τη σχεδιαστική δουλειά. Όλες οι σχεδιαστικές επιλογές θα πρέπει να ορίζονται με απο-

6. «Υπάρχει μια διαδικασία, το πρότυπο της οποίας είναι το ίδιο, άσχετα εάν πρόκειται για το σχεδιασμό ενός νέου διηλεκτρικού πετρελαίου, την κατασκευή ενός καθεδρικού ταύρου ή τη συγγραφή της «Θείας Κωμωδίας του Δάντη». Gregory 1966:3. «Η λογική φύση της σχεδιαστικής πράξης είναι σε μεγάλο βαθμό ανεξάρτητη από το χαρτοκίτσο του σχεδιαζόμενου αντικειμένου.» B. Archer 1969:76.

7. Όπως είναι γνωστό, από το 19ο αιώνα μέχρι και τη δεκαετία του '60, η λειτουργία, ως έννοια, παίζει καθοριστικό ρόλο στην οριοθέτηση της σχέσης χώρου και κοινωνίας. Το περιεχόμενο της όμως δεν παραμένει σταθερό με αποτέλεσμα η σχέση αυτή να διαμορφωθείται διαρκώς. Από έννοια ερμηνευτική και περιγραφική στην εποχή του διαφωτισμού, επαναπροσδιορίζεται στις αρχές του αιώνα ως μοντέλο που συνδυάζει το φυσικό και το ορθολογικό, για να καταλήξει στη δεκαετία του '50 ως βασική αρχή της πολιτικής διαχείρισης. Στη δεκαετία αυτή, η λειτουργία χάνει το χαρακτήρα που της απέδιδε η ηρωική εποχή του μοντέρνου κινήματος δηλαδή σαν μια γενικότητα που οι εκδοχές της θα μπορούσαν να αποκτήσουν διάφορες μορφές (πνεύμονες, βράγχια, αρτηρίες κλπ.) (Ostrowetsky 1982:154).

κλειστική βάση τα διαφανή κριτήρια της ορθολογικής ανάλυσης. Ο συνθετικός ρόλος του σχεδιαστή περιορίζεται με αυτό τον τρόπο σε μια διεκπεραιωτική δραστηριότητα, μια δραστηριότητα προκαθορισμένων δυνατοτήτων και ελεγχόμενων επιλογών και, από ένα σημείο και πέρα, τυποποιημένων συμπεριφορών.

4.2. Φορντικές αναλογίες στην πρακτική του αστικού σχεδιασμού

Παρατηρώντας τη σχεδιαστική διαδικασία μέσα από την οπτική που επιβάλλουν οι τρεις βασικές αρχές αυτού του παραδείγματος, διαπιστώνουμε ότι αυτή συνιστά μια δραστηριότητα συντονισμένης χωρο-θέτησης, τοπο-θέτησης διακεκριμένων στοιχειωδών ενοτήτων που αφορούν πρακτικές και δράσεις μέσα στο χώρο. Η σχεδιαστική δράση συνίσταται στην αποκατάσταση των όρων συνύπαρξης αυτών των ενοτήτων, της από κοινού χωρο-θέτησης, δηλαδή της σύν-θεσης. Πρόκειται για μια δράση συνεπή με τη σύγχρονη για την εποχή σύλληψη της έννοιας του χώρου που, όπως παρατηρεί ο Foucault (1984:46), εκφράζεται με τη μορφή σχέσεων θέσης, δηλαδή σχέσεων γειτνίασης μεταξύ σημείων ή στοιχείων.

Μια δεύτερη διαπίστωση είναι ότι η διαδικασία αυτή καταγράφεται ως άρνηση του ιδεολογικού ρόλου του σχεδιαστή στην επεξεργασία της μορφής του χώρου και ως αποδυνάμωση των δυνατών πρωτοβουλιών του. Οι όροι συνύπαρξης των μοναδιαίων χωρικών στοιχείων ρυθμίζονται από την επεξεργασμένη πληροφορία της ανάλυσης. Μια επεξεργασία που συγκεντρώνει την «εξουσία» της σχεδιαστικής πρακτικής και που δεν είναι, λόγω της φύσης της, αναγκαίο να πραγματοποιηθεί από το σχεδιαστή ή από τον ίδιο σχεδιαστή. Η πληροφορία που καταγράφει τις δυνατές σχέσεις μεταξύ των ενοτήτων και τα όριά τους, συνιστά ένα είδος γενετικής πληροφορίας της σύνθεσης. Μια αυτόματη μεταγραφή αυτής της πληροφορίας σε χωροθετημένες μονάδες εμφανίζεται έτσι σαν θεμιτός στόχος, γεγονός που δικαιώνει και τους προσανατολισμούς αυτού του παραδείγματος προς το χώρο της πληροφορικής.

Μια τρίτη διαπίστωση είναι ότι η διαδικασία αυτή προσυπογράφει την άρνηση της ίδιας της πόλης και της αρχιτεκτονικής της στο μέτρο που βιάζεται να τη μεταγράψει σε σχέσεις μεταξύ μονάδων πρακτικής. Βρίσκεται δηλαδή στην ίδια ευθεία που χάραξε το μοντέρνο κίνημα στις αρχές του αιώνα. Η πόλη γίνεται αντικείμενο επεξεργασίας ως ένα περιέχον, ένα ευρύτερο κέλυφος, το οποίο δημιουργείται με σκοπό να στεγάσει την κοινωνική ζωή. Η δημιουργία του κατευθύνεται από την ανάλυση αυτών των στοιχειωδών κοινωνικών πρακτικών έτσι ώστε να διασφαλιστεί η μέγιστη δυνατή συμβατότητα ανάμεσα στα κοινωνικά και στα χωρικά στοιχεία.

Η τέταρτη διαπίστωση αφορά τη μορφολογία της σχεδιαστικής διαδικασίας. Οι εξιδανικευμένες περιγραφές της τη θέλουν γραμμική ή τουλάχιστο με ελεγχόμενες και προκαθορισμένες «σπείρες». Δύο βασικά

γνωρίσματα της «αρχιτεκτονικής» της αξίζει να επισημάνουμε σ' αυτό το παράδειγμα. Το ένα είναι το είδος της διάρθρωσής της και το άλλο η κατάταξή της. Η ανάλυση, η σύνθεση και η αξιολόγηση δεν αποτελούν απλά επιχειρησιακά μέρη μιας συνθετικής δράσης. Συνιστούν συγχρόνως και τα θεμέλια της επιστημονικότητας της μεθόδου, αφού η επιστημονική μέθοδος του θετικισμού περιγράφεται μέσα από το ίδιο σχήμα (Markus, 1969:109). Η κατάταξη αυτή συνιστά μια καινοτομία στη συνθετική πράξη αφού εισηγείται μια νέα διαίρεση εργασίας πάνω στο σχεδιαστήριο. Η διαίρεση αυτή αφήνει ανοιχτά τα περιθώρια εξειδικεύσεων, ειδικά σε περιπτώσεις σύνθετων σχεδιαστικών προβλημάτων.

Αν απομονώσουμε τις διάφορες αρχές που αναφέρθηκαν προηγουμένα στις περιγραφές του ορθολογικού παραδείγματος, δεν θα είναι καθόλου δύσκολο να διαπιστώσουμε μια αρκετά συνεπή αντιστοιχία τους με τις αρχές που χαρακτηρίζουν το φορδικό μοντέλο οργάνωσης της βιομηχανικής παραγωγής. Για παράδειγμα, η επίκληση της επιστημονικής γνώσης για τη διαχείριση της παραγωγής, η ιδιαίτερη έμφαση στις οργανωτικές δομές και τις στρατηγικές της παραγωγής, η οργάνωση της γραμμής παραγωγής, η κατάταξη του προϊόντος προκειμένου να εισαχθεί στη γραμμή παραγωγής, ο τεχνικός ορθολογισμός σ' αυτή την κατάταξη, η τυποποίηση, το ενδιαφέρον για βελτιστοποίηση του προϊόντος ως προς τους (οικονομικούς) όρους της παραγωγής του αλλά και ως προς κριτήρια λειτουργικότητας και αποτελεσματικότητας του ίδιου ή της παραγωγικής διαδικασίας, ο διαχωρισμός διαχείρισης, σύλληψης του προϊόντος και εκτέλεσης της παραγωγής του, ο αυστηρός έλεγχος της αλυσίδας παραγωγής, η μαζική παραγωγή, η υπερβολική εξειδίκευση στην αλυσίδα παραγωγής, αποτελούν γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν αυτό το μοντέλο.

4.3. Η ιδεολογική σύλληψη της πόλης στο «παράδειγμα» του μοντερινισμού

Ένας συγκεκριμένος τρόπος σύλληψης και κατανόησης της πόλης, της αρχιτεκτονικής της και γενικότερα του δομημένου περιβάλλοντος συνιστά το πλαίσιο μέσα στο οποίο οι παραπάνω αναλογίες αποκτούν υπόσταση. Αναλύοντας τα ενδογενή δεδομένα της σχεδιαστικής δραστηριότητας, είδαμε πως ένα από αυτά τα δεδομένα είναι και ο τρόπος με τον οποίο συλλαμβάνεται η πόλη και εγγράφεται στη συνείδηση του σχεδιαστή.

Είναι χαρακτηριστικό ότι από την περίοδο της Αναγέννησης μέχρι το 19ο αιώνα οι εκάστοτε ειδικοί που χειρίζονται τα ζητήματα της πόλης συλλαμβάνουν την πόλη μέσα από την εικόνα του ανθρώπινου σώματος⁸. Αυτή η μεταφορά, η ταύτιση δημιουργού και δημιουργήματος, βασίστηκε στην άποψη ότι στο ανθρώπινο σώμα και τις αναλογίες του βρί-

8. Βλ. και Ostrowetsky 1982:141-144, Choay 1980:89-100, Κονταράτος 1983:74-94.

σχετάται ένα αρμονικό μοντέλο υψηλής αισθητικής. Το ανθρώπινο σώμα επέτρεπε έναν αρμονικό συνδυασμό της γεωμετρίας με την αισθητική. Ο συνδυασμός αυτός αποκτούσε το χαρακτήρα φυσικού νόμου και σαν τέτοιος ήταν περισσότερο έγκυρος από οποιονδήποτε άλλο νόμο επινοημένο από τον άνθρωπο.

Μετά το 19ο αιώνα και ειδικότερα στο Μοντέρνο Κίνημα, δεν αναζητείται πλέον στη σύλληψη της πόλης μια σωματική εικόνα για να παίξει το ρόλο μιας αισθητικής αρχής. Τα στοιχεία της πόλης αντικαθίστανται από ενότητες που βρίσκονται σε κατάσταση ισορροπίας και που το περιεχόμενό τους είναι οι λειτουργίες. Τη μορφολογική αρμονία αντικαθιστά εδώ η λειτουργική ισορροπία. Η πόλη του Μοντέρνου Κινήματος δεν είναι πια ένα σώμα φυσικά συμπληρωμένο αλλά φυσιο-λογικά ισορροπημένο. Δεν λειτουργεί σαν ζωντανός οργανισμός αλλά συνιστά το ζωντανό μέσα από την ίδια της τη λειτουργία. Το κοινωνικό στοιχείο είναι εκείνο που ταυτίζεται με το σώμα της πόλης και γι' αυτό το λόγο το τελευταίο περιγράφεται μέσα από τέσσερις λειτουργίες⁹, οι οποίες και συνιστούν θεμελιώδεις κοινωνικές δράσεις. Η ταύτιση αυτή κάνει την πολεοδομική πρακτική να περιγράφεται μέσα από όρους ιατρικούς και ανθρωπίνης υγιεινής¹⁰. Την ίδια στιγμή όμως διατυπώνεται και μια σχέση ανάμεσα στην πόλη και τη μηχανή. Η μεταφορά της μηχανής, που όπως είναι γνωστό κατέχει κεντρικό ρόλο στο στοχασμό του μοντερνισμού, δεν είναι τελικά αντίθετη με τη μεταφορά του ζωντανού. Το μηχανικό στοιχείο ενσωματώνεται ως ενσωματωμένο στο βιολογικό καθώς η κοινή τους βάση είναι η λειτουργία. Η πόλη μπορεί να περιγραφεί με όρους μηχανικούς επειδή η μηχανή και η λειτουργία της μπορούν να περιγραφούν με όρους ανατομίας και φυσιολογίας. Η μεταφορά της μηχανής αναφέρεται στα αντικείμενα και το δομημένο περιβάλλον επιβάλλοντάς τους την τεχνική λογική της. Η μεταφορά του ζωντανού είναι εκείνη που ενσωματώνει τη μηχανή στην κοινωνική της χρήση.¹¹

Τις δύο μεταπολεμικές δεκαετίες η σύλληψη της πόλης διατηρεί το ζωντανό σαν κεντρικό στοιχείο της, αλλά εισάγει μια νέα συνδυαστική λογική στα στοιχεία της πόλης. Η λογική αυτή αφορά ένα βιολογικό ορισμό των σχέσεων μεταξύ τους. Η μοριακή βιολογία που διερευνά τη γενετική πληροφορία του DNA, έχει δείξει ότι ένας οργανισμός είναι μια συνδυαστική ορισμένων απλών στοιχείων και ότι τα απλά αυτά στοιχεία συνδυάζονται στη βάση ενός συστήματος. Το σύστημα αυτό ελέγχεται από μια ποσότητα πληροφορίας η οποία αναφέρεται στα ιδιαίτερα μετρήσιμα χαρακτηριστικά κάθε στοιχείου και στις μεταξύ τους σχέσεις. Η πληροφορία γίνεται το ισοδύναμο με την αρμονία του σώματος της Α-

9. Κατοικία, εργασία, κυκλοφορία, καλλιέργεια σώματος και πνεύματος.

10. Π.χ. αναβίωση, εξυγίανση, ιστός, κέλυφος, αρτηρίες, πνεύμονες της πόλης κλπ.

11. Όπως παρατηρεί και η Ostrowetsky (1982:107) όταν ο Le Corbusier αναφέρεται στη «μηχανή του κατοικείν» δε μηχανοποιεί το κατοικείν αλλά εισάγει, ενσωματώνει τη μηχανή στους όρους μιας κοινωνικής χρήσης την οποία ορίζει μέσα από τους βιολογικούς όρους που περιγράφουν το κοινωνικό σώμα.

ναγέννησης ή την ισορροπία των λειτουργιών του Μοντέρνου Κινήματος. Η εικόνα του μορίου συνιστά την περίοδο αυτή το σχήμα μέσα από το οποίο συλλαμβάνεται η πόλη. Ένας τριτοδιάστατος σκελετός πάνω στον οποίο τοποθετούνται τα μοναδιαία λειτουργικά στοιχεία¹². Ο σκελετός αυτός διαμορφώνεται με βάση την πληροφορία η οποία αφορά τις σχέσεις μεταξύ των στοιχείων, τις βαρύτητές τους, τις ιεραρχήσεις και τις ταξινομήσεις τους. Από τη στιγμή που θα συγκροτηθεί αυτός ο σκελετός, απαλλάσσεται από τη λογική της επικοινωνίας που το διαμόρφωσε και προσφέρεται σαν γραφική αναπαράσταση ενός διαγράμματος, ενός πίνακα, ενός γραφήματος, με σκοπό την κατανόηση και την αναλυτική περιγραφή της πόλης.

Μέσα από μια τέτοια ιδεολογική εικόνα, η πόλη δικαιώνει τη λειτουργική της αποσύνθεση και νομιμοποιεί τη διαμόρφωση και τη συγκρότηση κάθε ιδιαίτερου και καινούριου κομματιού της σύμφωνα με τη βιολογική, και γι' αυτό αντικειμενική τάξη του γενικού και του υπάρχοντος. Αυτό λοιπόν που μπορούμε να συγκρατήσουμε σαν ένα πρώτο συμπέρασμα από τον παρωλλήλιασμό που επιχειρήσαμε είναι το εξής: υπάρχει μια εμφανής συμβατότητα ανάμεσα στον τρόπο που συλλαμβάνεται η πόλη, στις στρατηγικές και τις αρχές του αστικού σχεδιασμού, και τις αρχές οργάνωσης της βιομηχανικής παραγωγής. Ας δούμε τώρα, ποια μορφή παίρνουν οι παραπάνω σχέσεις μέσα στην εκδοχή του μεταμοντερνισμού.

5. Ο αστικός σχεδιασμός στην οπτική του μεταμοντέρνου

5.1. Από το σχεδιασμό της διαδικασίας στο «σχεδιασμό» του νοήματος

Ένα από τα κεντρικά ερωτήματα που απασχολούν τη συζήτηση για το μεταμοντερνισμό, είναι το εύρος και η κυριαρχία των συνεπειών ή ασυνεχειών που χαρακτηρίζουν τη σχέση του με το μοντερνισμό¹³. Με τη λέξη «μεταμοντερνισμό» δεν προσδιορίζουμε εδώ ένα ιδιαίτερο στίλ στον τρόπο χειρισμού της μορφής στην αρχιτεκτονική και την πόλη. Αντίθετα, αποδίδουμε μια έννοια η οποία ορίζει μια χρονική περίοδο και συσχετίζει την ανάδυση νέων μορφών πολιτισμικής έκφρασης με την ανάδυση νέων μορφών κοινωνικής ζωής και οικονομικής ανάπτυξης. Μιας κοινωνικής και οικονομικής συγκυρίας που συχνά αποδίδεται με

12. Τα γνωστά οργανογράμματα που αποτελούσαν (και για πολλούς εξακολουθούν να αποτελούν) μοναδικές τεχνικές «κατανόησης» του «προβλήματος» που οδηγούν σε αποτελεσματικές «λύσεις», συνιστούν τυπικά παραδείγματα μιας τέτοιας εικόνας. Ένας μεγάλος αριθμός τέτοιων απεικονίσεων του σχεδιαζόμενου αντικειμένου εμφανίζεται ιδιαίτερα συχνά στη βιβλιογραφία. Βλέπε για παράδειγμα Broadbent and Ward 1969:35-36, 130-134, 153, 158-159.

13. Δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα προβληματισμού προς αυτή την κατεύθυνση είναι τα βιβλία των Harvey (1989) και Callinicos (1989).

όρους όπως μετα-βιομηχανική και καταναλωτική κοινωνία, κοινωνία των media και του θεάματος, πολυεθνικός καπιταλισμός κλπ. Θα προσπαθήσουμε λοιπόν να διερευνήσουμε τις επιρροές αυτής της σύγχρονης συγκυρίας στον τρόπο που αναδιπλώνεται η σχεδιαστική δραστηριότητα αλλά και στον τρόπο που κατανοείται και συλλαμβάνεται η πόλη.

Ένα βασικό γνώρισμα του αστικού σχεδιασμού στις δύο τελευταίες δεκαετίες είναι ότι έχει μετασηματοδοτεί η «πρώτη ύλη» πάνω στην οποία αναπτύσσονται οι σχεδιαστικές συμπεριφορές. Όπως έγινε φανερό από τις περιγραφές και τις αναλύσεις της προηγούμενης ενότητας, η λειτουργία αποτέλεσε το «πρωτογενές υλικό» με βάση το οποίο ο μοντερνισμός ανέπτυξε τις θεωρητικές και μεθοδολογικές της προτάσεις για το σχεδιασμό του δομημένου περιβάλλοντος. Είτε ως γενική κατηγορία κοινωνικής δραστηριότητας (Μοντέρνο κίνημα), είτε ως στοιχειώδης μονάδα πρακτικής ή ανθρώπινης συμπεριφοράς (δεκαετία του '60), η λειτουργία αντιμετωπίστηκε από το μοντερνισμό ως έκφραση σύνθετων κοινωνικών αναγκών ή τάσεων, οι οποίες ελέγχουν τη σχέση κοινωνίας και χώρου. Μέσα σ' αυτήν τη λογική, ο αστικός σχεδιασμός δεν θα μπορούσε παρά να επικεντρώσει το ενδιαφέρον του στα δομικά στοιχεία αυτής της σχέσης δηλαδή τις λειτουργικές παραμέτρους. Οι παράμετροι αυτές αποτελούσαν την «πρώτη ύλη» για τη δουλειά στο σχεδιαστήριο, το υλικό πάνω στο οποίο ανέπτυσε τους βασικούς σχεδιαστικούς του χειρισμούς.

Ο μεταμοντερνισμός από τις αρχές της δεκαετίας του '70 παραμερίζει τη λειτουργία από τον κεντρικό της ρόλο στη σχεδιαστική πρακτική για να αναδείξει στη θέση της μιαν άλλη «πρώτη ύλη» για το σχεδιασμό της πόλης και της αρχιτεκτονικής της. Πρόκειται για το νόημα του χώρου πάνω στο οποίο εστιάζεται τώρα το κύριο ενδιαφέρον των σύγχρονων σχεδιαστών. Το νόημα είναι εκείνο που αυτοί εκλαμβάνουν πλέον ως αποτελεσματικό ενδιάμεσο, ως δόκιμο καταλύτη στην αποκατάσταση μιας αποδεκτής σχέσης ανάμεσα στο δομημένο χώρο και την κοινωνία. Θεωρούν ότι η ποιότητα αυτής της σχέσης ελέγχεται από τα νοήματα που ενσυνείδητα πλέον εγγράφονται πάνω στις χωρικές μορφές και τα οποία, με διάφορους βαθμούς αμεσότητας, αναγνωρίζονται από τους κοινωνικούς τους αποδέκτες. Μέσα από αυτές τις παραδοχές ο αστικός σχεδιασμός, ως πράξη διευθέτησης και αποκατάστασης μιας νέας σχέσης ανάμεσα στο κοινωνικό και το χωρικό στοιχείο, εκλαμβάνεται ως πράξη χειρισμού νοημάτων. Μια πράξη η οποία θα δημιουργήσει τις υλικές (μορφολογικές) προϋποθέσεις οι οποίες και θα καταστήσουν δυνατή την εκφορά του χωρικού νοήματος. Μια πράξη η οποία, καθώς θα χειρίζεται σημαίνουσες ενότητες, θα συνιστά ένα ανάλογο της ομιλίας ή της γραφής.

Η νέα αυτή οριοθέτηση του σχεδιασμού καθιστά αναπόσπαστη τη σχεδιαστική πρακτική από μια συγκεκριμένη θεωρητική εκδοχή για τους όρους και τους τρόπους με τους οποίους η αρχιτεκτονική και η πό-

λη συνιστούν σημαίνουσες οντότητες, σημαίνουσες δομές. Αν, δηλαδή, οι κοινωνικές πρακτικές αποκρυσταλλώνουν μian άποψη της πραγματικότητας, τότε τα προϊόντα αυτών των πρακτικών συνιστούν «κείμενα». Αν ο χώρος είναι το ανάλογο ενός κειμένου, τότε κάθε διαδικασία που τον παράγει δεν μπορεί παρά να κατευθύνεται από εκείνη τη θεωρητική γνώση που αναλύει και περιγράφει τι λέει αυτό το κείμενο, τι θα πρέπει να λέει και πώς θα πρέπει να το λέει. Μέσα σε μια τέτοια λογική, κάθε θεωρητική εκδοχή για την πόλη αποτελεί και μια επιχειρησιακή εκδοχή με άμεσες συνέπειες στις σχεδιαστικές προτάσεις. Πρόκειται για μια νέα σχέση ανάμεσα σε θεωρία και πρακτική, διαφορετική από εκείνη που προώθησε το ορθολογικό παραδείγμα¹⁴.

Η σταδιακή απεικλοή του (αρχιτεκτονικού και αστικού) χώρου από την εκδοχή του συστήματος, και η ένταξή του στην εκδοχή της σημαίνουσας δομής, συνοδεύεται από έναν αντίστοιχο μετασχηματισμό του ορισμού του σχεδιασμού. Η σχεδιαστική δουλειά από πράξη επίλυσης προβλήματος, εκλαμβάνεται τώρα ως πράξη ομιλίας. Το γεγονός αυτό βάζει τους σχεδιαστές σ' ένα νέο κύκλο θεωρητικών και μεθοδολογικών ερωτημάτων. Αν ο σχεδιασμός είναι το ανάλογο μιας πράξης ομιλίας, τότε η σχεδιαστική πράξη, η δραστηριότητα χωρικής εκδήλωσης μιας σειράς νοημάτων μπορεί να διασφαλιστεί μόνο κάτω από δύο, τουλάχιστον, προϋποθέσεις: Η πρώτη είναι ο ορισμός ενός μορφικού λεξιλογίου, δηλαδή ενός νέου συνόλου διακεκριμένων χωρικών στοιχείων τα οποία αντιστοιχούν σε κάποια περιεχόμενα. Η δεύτερη προϋπόθεση είναι η διαθεσιμότητα ενός συνόλου κανόνων που θα ελέγχουν τους συνδυασμούς των χωρικών αυτών στοιχείων. Οι δύο αυτές προϋποθέσεις συνιστούν μια διαφορετική προσέγγιση στις φάσεις της ανάλυσης και της σύνθεσης του ορθολογικού παραδείγματος. Ας δούμε λοιπόν πιο συστηματικά τα νέα περιεχόμενά τους.

5.2. Η σύνταξη ως πράξη αποδόμησης

Όπως και στις περιπτώσεις του ορθολογικού παραδείγματος, η σύγχρονη πρακτική του αστικού σχεδιασμού προϋποθέτει την πραγματοποίηση μιας κατάτμησης στον υπάρχοντα αστικό χώρο. Οι όροι όμως αυτής της κατάτμησης είναι ριζικά διαφορετικοί. Εδώ ο σχεδιαστής επιδιώκει να κατατμήσει το αντικείμενό του σε (μοναδιαίες ή και περισσότερο σύνθετες) σημαίνουσες ενότητες από τις οποίες θεωρεί ότι αυτό συγκροτείται. Μια τέτοια κατάτμηση συνιστά ένα νέο θεωρητικό αλλά και συγχρόνως επιχειρησιακό ερώτημα. Από τις αρχές τις δεκαετίας του '70 μέ-

14. Το ορθολογικό παράδειγμα του μοντερισμού αναζητούσε τη θεωρητική υποστήριξη της πρακτικής σ' ένα είδος γενικής θεωρίας σχεδιασμού. Η δυνατότητα διατύπωσης ενός τέτοιου γενικού θεωρητικού λόγου για το σχεδιασμό απέρρεε, όπως είδαμε, από την παραδοχή ότι καθετί που πρόκειται να σχεδιαστεί είναι δυνατό να αποσυντεθεί, δηλαδή να μεταγραφεί σε συστημικούς όρους, για να επανασυντεθεί στη συνέχεια σαν ένα σύστημα.

χρη σήμερα, η θεωρία για την αρχιτεκτονική και την πόλη έχει δώσει πολλές και συχνά ετερόκλητες προτάσεις. Τρεις τουλάχιστον κατηγορίες θεωρητικών εκδοχών μιας τέτοιας κατάταξης μπορούμε να εντοπίσουμε.

Η πρώτη κατηγορία προσπαθεί να περιγράψει τις χωρικές μορφές μέσα από όρους οι οποίοι είτε απορρέουν από θεωρητικά διαμορφωμένες μορφικές γλώσσες (π.χ. Alexander et al., 1977, Hillier and Hanson, 1984) είτε προέρχονται από γλωσσολογικές (π.χ. Broadbent 1980) ή σημειωτικές θεωρίες (π.χ. Bonta, 1973, Castex και Panerai, 1974). Στις περιπτώσεις αυτές οι θεωρητικοί αναζητούν τις στοιχειώδεις χωρικές μονάδες οι οποίες μπορούν να αποκτήσουν ή ήδη έχουν αποκτήσει κάποιο νόημα. Στη συνέχεια επιχειρούν να προσδιορίσουν τους γραμματικούς ή συντακτικούς κανόνες που ελέγχουν τις σχέσεις μεταξύ αυτών των μονάδων. Οι προτάσεις αυτής της κατηγορίας δεν καταφέρνουν τελικά να ξεπεράσουν τις θεωρητικές τους αφαιρέσεις και να μεταφραστούν σε άμεσες επιχειρησιακές προτάσεις στο επίπεδο της πρακτικής.

Η δεύτερη κατηγορία προτάσεων, στη προσπάθειά της να συγκροτήσει ένα θεωρητικό λόγο για το χώρο, επιδιώκει να τον περιγράψει με τη διαμεσολάβηση της τυπολογίας. Η τυπολογική προσέγγιση επιχειρεί μια κατάταξη στο χώρο η οποία βασίζεται σ' έναν ορισμό του τύπου σαν ένα σύνολο χωρικών χαρακτηριστικών που εκκλίνουν την «ιδέα», το νόημα ενός διακεκριμένου χωρικού στοιχείου. Ο προσδιορισμός των τύπων εξασφαλίζεται είτε με την αναδρομή στην ιστορία (π.χ. νεο-ρασιοναλιστές), είτε με τη διερεύνηση των μορφολογικών ιδιοτεροτήτων του αστικού περιβάλλοντος της επέμβασης (π.χ. Panerai, 1980) είτε με τη συνδυαστική διακεκριμένων γεωμετρικών σχημάτων (π.χ. Krier R., 1980). Σ' όλες τις παραπάνω περιπτώσεις διαμορφώνεται ένα εκτενές ρεπερτόριο στοιχειωδών μορφών οι οποίες προσφέρονται προς επιλογή με αντίστοιχο στόχο ένα σημαίνοντα μετασχηματισμό, ένα συνδυασμό συνεπή με την πολιτισμική ταυτότητα του τόπου ή μια γεωμετρική απάντηση στις ιδιαίτερες απαιτήσεις της επέμβασης.

Τρίτη κατηγορία, τέλος, αποτελούν οι θεωρητικές προτάσεις που εγγράφονται μέσα στη λογική της αποδόμησης (deconstruction). Στις περιπτώσεις αυτές, η κατάταξη του χώρου δεν ακολουθεί μια προκαθορισμένη πορεία ή μια τυποποιημένη επανάληψη. Αντίθετα, απορρέει από τις ιδιομορφίες κάθε περίπτωσης και εξαρτάται από τον τρόπο που ο σχεδιαστής θα αναγνωρίσει κάποιες συμβατικές ενότητες στοιχείων και σχέσεων του χώρου που πρόκειται να σχεδιαστεί, προκειμένου να τις αντιμετωπίσει στη συνέχεια σαν να μην ήταν ποτέ θεσμοθετημένες, σαν να μην είχαν ποτέ ιστορία. Η διάσπαση, η αποσύνδεση, η αποδόμηση αποτελούν ένα είδος αναλυτικών χειρισμών πάνω στις συμβατικές και τις κωδικοποιημένες σχέσεις της μορφής και της οργάνωσης του αστικού χώρου. Στις περιπτώσεις αυτές δεν πρόκειται αναγκαστικά για μια κατάταξη σε κάποια μοναδιαία χωρικά στοιχεία αλλά στη διάκριση ορισμένων, κατηγοριών στοιχείων ικανών να δεχθούν αυτόνομη σχεδιαστι-

κή επεξεργασία¹⁵. Οι διαφορετικές αυτές εκδοχές της δυνατότητας κατάτμησης του αρχιτεκτονικού και αστικού χώρου δεν εμποδίζουν τη διαπίστωση ορισμένων κοινών θέσεων. Πίσω από τη θεωρητική υποστήριξη που προβάλλει καθεμιά από αυτές, μπορούμε να διαπιστώσουμε μια κοινή συνέπεια στη θεώρηση της πραγματικότητας που εισηγείται ο μεταμοντερνισμός. Για το μεταμοντερνισμό, η πραγματικότητα είναι μια συνύπαρξη διαφορετικών και αντιφατικών μορφών πραγματικότητας που συγκολλούνται και αλληλοσυμπλέκονται. Ο ιδιαίτερος για κάθε ξεχωριστή περίπτωση έως συγκυριακός και συχνά αντιφατικός χαρακτήρας αυτής της συμπλοκής, καθιστά αναξιόπιστη κάθε ολιστική προσέγγιση που θα μπορούσε να την ερμηνεύσει. Η πραγματικότητα έχει πολλές όψεις και γι' αυτό προσφέρεται σε πολλαπλές αναγνώσεις, σε διαφορετικές αλλά ισοδύναμες προσεγγίσεις¹⁶.

Η άποψη αυτή έχει άμεσες επιχειρησιακές εκφράσεις: Σε αντίθεση με το ορθολογικό παράδειγμα, δεν αναζητείται πλέον μια ολιστική λογική η οποία να προσδιορίζει συμπαγείς σχέσεις ανάμεσα σε σταθερές χωρικές ενότητες. Οι σύγχρονες προτάσεις αστικού σχεδιασμού εισηγούνται την αποδέσμευση από ένα συνεκτικό σύνολο συμβατικών σχέσεων (λειτουργικών, τεχνικο-χρηστικών, οικονομικών, αισθητικών κλπ.) των στοιχείων στα οποία οδηγούν οι διάφορες μορφές κατάτμησης. Στο εξής, οι ρυθμιστές των σχέσεων μεταξύ διακεκριμένων στοιχείων είναι ένα σύνολο σημασιών που, ανάλογα με την ιδιαιτερότητα της κάθε περίπτωσης, αποδίδονται από το σχεδιαστή σ' αυτά τα στοιχεία. Μέσα σ' αυτή τη λογική κάθε συζήτηση για βέλτιστη σχεδιαστική πρόταση παύει να έχει νόημα.

Η αποδοχή της προηγούμενης άποψης έχει σαν συνέπεια η σχέση σημαινόμενου και σημαίνοντος να θεωρείται όλο και περισσότερο ασαφής. Το ορθολογικό παράδειγμα του μοντερνισμού αναγνώριζε μια στενή και αναγνώσιμη σχέση ανάμεσα σ' αυτό που «λέγεται», που σημαίνεται, και του τρόπου με τον οποίο «λέγεται». Οι σύγχρονες προσεγγίσεις στον αστικό σχεδιασμό αντιμετωπίζουν αυτή τη σχέση ως εφήμερη, και συνεχώς διαφοροποιημένη.

Οι παραπάνω απόψεις δεν επηρεάζουν μόνο τον τρόπο κατάτμησης του αστικού χώρου αλλά και την παραπέρα εξέλιξη των σχεδιαστικών χειρισμών. Μπορούμε να διακρίνουμε τουλάχιστον τέσσερις επάλληλες επιχειρησιακές συνέπειές τους στη σύγχρονη σχεδιαστική πρακτική:

Η πρώτη είναι ότι ο σχεδιαστής απομακρύνεται σταδιακά από κάποιες ισχύουσες χωρικές κωδικοποιήσεις για να επιδοθεί σε νέους μορφολογικούς χειρισμούς. Αυτοί κατευθύνονται από νοήματα των οποίων

15. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η κατάτμηση που πραγματοποιεί ο Tschumi στο Parc de la Ville. Πρόκειται για μια αποδόμηση του χώρου σε σημεία, ευθείες και επιφάνειες. Κάθε κατηγορία στοιχείων γίνεται αντικείμενο αυτόνομης επεξεργασίας για να προκύψει στη συνέχεια η οριστική πρόταση ως αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης. (Tschumi 1980).

16. Για μια διεξοδική περιγραφή των διαφορών στην προσέγγιση της πραγματικότητας από το μοντέρνο και το μεταμοντέρνο βλέπε Harvey, 1989:10-39.

η αποκρυστάλλωση πάνω στις χωρικές μορφές είναι αναγνώσιμη μόνο από τον ίδιο. Ακόμη και στις περιπτώσεις χρησιμοποίησης ιστορικά καταξιωμένων τύπων αρχιτεκτονικού και αστικού χώρου, ο μερικός ή συνολικός μετασχηματισμός τους σε νέες μορφολογικές και σημαίνουσες οντότητες αποτελεί βασική επιδίωξη των σχεδιαστών¹⁷.

Η δεύτερη συνέπεια είναι ότι η αναζήτηση της νομιμότητας της κατάκτησης, αλλά και όλων των σχεδιαστικών χειρισμών, μετατοπίζεται σταδιακά από το χώρο της επιστημονικής τεκμηρίωσης στο χώρο του φιλοσοφικού στοχασμού. Οι κάθε μορφής χειρισμοί του σχεδιαστή δεν καταγράφονται πλέον σαν εφαρμογές επιστημονικών μεθόδων, δηλαδή σαν συστηματικές δράσεις που προκαθορίζονται από κάποια συγκεκριμένα μοντέλα επιστημονικής συμπεριφοράς. Αντίθετα, η σχεδιαστική πράξη εκδηλώνεται σαν μορφοποίηση, σαν υλική εκδήλωση ενός προβληματισμού, ενός στοχασμού για την πόλη και την αρχιτεκτονική της και κατ'επέκταση για τη θέση της μέσα στην κοινωνική και πολιτισμική δυναμική.

Η τρίτη συνέπεια που απορρέει από τις δύο προηγούμενες είναι ότι, σταδιακά, τα μορφολογικά ζητήματα αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα. Οι χωρικές μορφές, δηλαδή τα χωρικά σημαίνοντα, συγκεντρώνουν τώρα το κύριο ενδιαφέρον όχι όμως απλά για να καταγράψουν μια σύγχρονη αισθητική εκδοχή αλλά κυρίως για να προσφέρουν προς ιδιοποίηση από διαφορετικές μεταφραστικές κοινότητες, ένα συγκροτημένο γι' αυτό το σκοπό σημασιολογικό περιεχόμενο. Η πρόθεση αυτή οδηγεί σ' ένα είδος μορφολογικής επιτίδευσης του αστικού χώρου. Η εξωτερική του εμφάνιση αποκτά τώρα μια κατασκευασμένη επιφανειακότητα. Το ενδιαφέρον για την εικόνα της πόλης εισάγει ένα χαρακτήρα θεάματος στην πόλη, μια θεατρικότητα, ένα «μασκάρεμα». Η μορφή της συγκροτείται με στόχο μιαν εικόνα που μιμείται την κοινωνική ετερογένεια και συνθετότητα, ένα σκηνικό που γύρω του διαδραματίζονται οι κοινωνικοί ρόλοι και το οποίο επιδιώκει να προκαλέσει ένα συναίσθημα ικανοποίησης από την καθημερινή ζωή.

Η τέταρτη τέλος συνέπεια είναι ότι η παρουσία του λόγου αποτελεί ένα δομικό στοιχείο της σχεδιαστικής πράξης, όχι μόνο, όπως είναι φυσικό, με τη μορφή σκέψης και επιχειρηματολογίας στο επίπεδο της συγκρότησής της, αλλά κυρίως σ' εκείνο της παρουσίας και της υποστήριξής της. Οι συντακτικοί χειρισμοί καταγράφονται σαν ένα μίγμα γλωσσικών παιχνιδιών που διαδραματίζονται ανάμεσα στην πρόθεση του δημιουργού να επικοινωνήσει και την προσδοκία του πολίτη να ιδιοποιηθεί ένα μήνυμα. Σχόλια και κριτικές, ευφυνείς ειρωνείες ή υπαινιγμοί, μεταφορές και μετωνυμίες, αναλογίες, συμβολισμοί και αντιπα-

17. «Η τεχνική ή μάλλον η βασική μέθοδος που εισηγούνται οι Ορθολογιστές συνίσταται στο – μερικό ή συνολικό – μετασχηματισμό των επιλεγμένων τύπων (σε εντελώς νέες οντότητες οι οποίες αντλούν την επικοινωνιακή τους δυνατότητα και τα εν δυνάμει κριτήρια από την κατανόηση αυτού του μετασχηματισμού.» Vidler 1978:27.

ραθέσεις, κάνουν την πορεία μορφοποίησης του αστικού χώρου μια διαδοχή ισχυρισμών και απόψεων. Οι λέξεις και οι έννοιες γίνονται τώρα όσο ποτέ άλλοτε οι «δυνάμεις» που προωθούν τους συντακτικούς χειρισμούς. Συνιστούν ένα οργανικό και αναπόσπαστο μέρος της σχεδιαστικής διαδικασίας, ένα πρωτογενές συνθετικό υλικό. Με το να αποδίδει λέξεις στις μορφές, ο λόγος του δημιουργού ορίζει στους αποδέκτες του χωρικά σημεία τα οποία δεν προϋπάρχουν σαν τέτοια παρά μόνο για τον ίδιο.

Μέσα στο πλαίσιο που οριοθετούν οι παραπάνω θεωρητικοί και επιχειρησιακοί προσανατολισμοί, η πορεία μορφοποίησης του αστικού χώρου δεν εκλαμβάνεται πλέον σαν μια συνθετική πράξη αλλά σαν μία συντακτική πράξη. Σαν μια δραστηριότητα που, μέσα από την εφαρμογή συνήθως απροσδιόριστων κανόνων και συμβάσεων, επιχειρεί μια σημαίνουσα παράθεση των διακεκριμένων στοιχείων της κατάταξης. Όσο αυτή η παράθεση αντιμετωπίζεται σαν ομιλία, οι συντακτικοί χειρισμοί, ακολουθώντας το μοντέλο της γλώσσας, επιδιώκουν μια άρθρωση, δηλαδή μια αμφιμονοσήμαντη αντιστοιχία ανάμεσα σε διακεκριμένες μορφές και νοήματα¹⁸. Μια συνεκτική καταγραφή παραδειγματικών (χωρικά στοιχεία της κατάταξης, τύποι) και συντακτικών (κανόνες σύνταξης) σχέσεων¹⁹. Όσο αυτή η παράθεση αντιμετωπίζεται σαν γραφή ή σαν διανοητική άσκηση (περίπτωση αποδόμησης), οι συντακτικοί χειρισμοί τείνουν να συνιστούν μια πράξη αλληλεπίθεσης των στοιχείων της κατάταξης, μια δραστηριότητα collage/montage²⁰.

5.3. Ευελιξία και αστικός σχεδιασμός

Οι αρχές και οι αξίες στις οποίες στοχεύουν οι σύγχρονες στρατηγικές σχεδιασμού δεν απέχουν πολύ από τις αξίες που χαρακτηρίζουν τους σύγχρονους τρόπους βιομηχανικής παραγωγής. Όπως είναι γνωστό, τις δύο τελευταίες δεκαετίες βιώνουμε ένα νέο καθεστώς συσσώρευσης. Το καθεστώς αυτό χαρακτηρίζεται από νέες μορφές οργάνωσης της παραγωγής που διακρίνονται για την ευελιξία τους να προσαρμόζονται στη διαρκώς μεταβαλλόμενη δυναμική των συνθηκών παραγωγής και των όρων της κατανάλωσης. Η δυνατότητά τους αυτή απορρέει από τη δημιουργία ευέλικτων γραμμών παραγωγής, οι οποίες στοχεύουν στη μείωση του χρόνου ανακύκλωσης του κεφαλαίου μέσα από την ευκολία προσαρμογής τους στις εκάστοτε ιδιομορφίες των όρων παραγωγής και κατανάλωσης. Η προσαρμοστική αυτή ικανότητα βασίζεται στην υψηλή τεχνολογία, την πολυδύναμη εξειδίκευση, τη συνεργασία με άλλες εξαρ-

18. Για μια θεωρητική περιγραφή αυτής της λογικής βλέπε στο Eco (1980: 36,47). Τυπικό επιχειρησιακό παράδειγμα είναι η πρόταση του Bonta (1973). Σε ανάλογο προσανατολισμό βρίσκονται και οι τυπολογικές προτάσεις.

19. Για μια κριτική ανάλυση αυτής της λογικής στην τυπολογική προσέγγιση Devillers (1986:9).

20. Βλ. σαν χαρακτηριστικό παράδειγμα τη μεθοδολογική πρόταση του Tschumi 1987:92.

τημένες επιχειρήσεις, και την άμεση σχέση με τη δυναμική του εμπορίου και της διαφήμισης.

Το νέο αυτό καθεστώς χαρακτηρίζεται και από την εφαρμογή νέων στρατηγικών κατανάλωσης οι οποίες συνοδεύονται από αντίστοιχες αλλαγές των καταναλωτικών συνηθειών. Οι στρατηγικές αυτές αφορούν τον εκσυγχρονισμό των συστημάτων κυκλοφορίας (π.χ. ηλεκτρονικά συστήματα πληροφορίας, συσκευασία, απογραφή κλπ.), ή την υποστήριξη της αγοραστικής δύναμης (π.χ. ηλεκτρονική τράπεζα, πλαστικό χρήμα κλπ.). Δύο ενδιαφέροντα σημεία μπορούμε να εντοπίσουμε στους μετασχηματισμούς των καταναλωτικών συνηθειών (Harvey 1989:286): Το πρώτο είναι η μετακίνηση της μόδας όχι μόνο στη μαζική αγορά αλλά κυρίως στην κατανάλωση «τρόπων ζωής». Το δεύτερο είναι η μετατόπιση από κατανάλωση αγαθών σε κατανάλωση εφήμερων υπηρεσιών και ιδιαίτερα στους τομείς της πολιτισμικής παραγωγής. Οι συνήθειες αυτές συμπορεύονται με μια, χαρακτηριστική για το μεταμοντερνισμό, αίσθηση αστάθειας και εφήμερης κατάστασης στη μόδα, τα προϊόντα, τις τεχνικές παραγωγής, τις διαδικασίες εργασίας, τις ιδέες, τις ιδεολογίες, τις αξίες και τις πρακτικές.

Παρατηρώντας τα γνωρίσματα και τις αρχές της πρακτικής του αστικού σχεδιασμού στο συντακτικό παράδειγμα, μπορούμε να εντοπίσουμε ορισμένες αναλογίες τους με γνωρίσματα και αρχές των σύγχρονων στρατηγικών παραγωγής και κατανάλωσης:

Οι χειρισμοί των σχεδιαστών έχουν ήδη απομακρυνθεί από τις αρχές και τις προτεραιότητες που υπεδείκνυε το ελισθημιονικό management στο ορθολογικό παράδειγμα. Η κυριαρχία του νοήματος στο σχεδιασμό επιτρέπει μια ευελιξία στην κατάτμηση του αστικού χώρου αλλά και στην αναδίπλωση των συντακτικών δράσεων. Σ' ό,τι αφορά την κατάτμηση, αυτή οδηγεί, όπως είδαμε, σ' έναν απροσδιόριστο αριθμό δυνατοτήτων ορισμού ή διαμόρφωσης στοιχείων ή ευρύτερων χωρικών ενότητων. Σ' ό,τι αφορά τις συντακτικές δράσεις, τόσο η άρθρωση όσο και η αλληλεπίθεση, που όπως είδαμε συνιστούν βασικές στρατηγικές σύνταξης, επιτρέπουν ένα μεγάλο εύρος δυνατών χειρισμών στα διακεκριμένα στοιχεία της κατάτμησης. Ένα τέτοιο πλαίσιο αποκλείει κάθε λογική τυποποίησης του τελικού προϊόντος, όπως και κάθε λογική τυποποίησης των σχεδιαστικών χειρισμών. Αντίθετα προσανατολίζει το σχεδιασμό σε μια δραστηριότητα που κάθε φορά επαναπροσδιορίζει τις βασικές επιλογές της σύμφωνα με την ασταθή δυναμική των κατά περίπτωση ιδιομορφιών της εφαρμογής αλλά και της ιδιοποίησης, δηλαδή της κατανάλωσης του αστικού χώρου.

Είδαμε πως η κατάτμηση, δηλαδή η αποδόμηση, του αστικού χώρου και η επανασύνταξή του σε νέες προτάσεις, κατευθύνεται από νοήματα τα οποία δεν είναι γενικά τυποποιημένα. Αντίθετα προσδιορίζονται από τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο ο σχεδιαστής θα «αναγνώσει» και θα κατανοήσει το ζητούμενο σχεδιαστικό αντικείμενο μέσα στην τοπική και χρονική ιδιομορφία της πραγματοποίησής του. Η πρακτική αυτή συνι-

στά μια ριζική αναβάθμιση του ιδεολογικού ρόλου του σχεδιαστή που το ορθολογικό παράδειγμα είχε ουσιαστικά συρρικνώσει. Παράλληλα, έχει σαν συνέπεια η μορφή της πόλης και κυρίως τα περιεχόμενά της να αποκτούν αναγκαστικά έναν εφήμερο χαρακτήρα. Είναι όμως χαρακτηριστικό ότι αυτό το εφήμερο αποτελεί αντικείμενο επιδίωξης. Μια ποιότητα του αστικού χώρου η οποία εκφράζει μια συγκεκριμένη εκδοχή του παρόντος είτε, στις περιπτώσεις ιστορικοιστικών επιρροών, μια σύγχρονη εκδήλωση κάποιων διαχρονικών αξιών²¹. Το εφήμερο καταγράφεται σαν έκφραση του εφήμερου χαρακτήρα του ατομικού ή συλλογικού συστήματος αξιών. Ο τελευταίος έχει σαν συνέπεια τη γρήγορη διάβρωση των περιεχομένων που αρχικά αποδόθηκαν στις χωρικές μορφές. Μια γρήγορη καταστροφή, που συχνά θέτει την πόλη αντιμέτωπη με το ενδεχόμενο του επανασχεδιασμού της.

Αν τα περιεχόμενα των μορφών που αποδίδονται στην πόλη ως ένα βαθμό ενσυνειδήτα προκαθορίζονται ως ασταθή και εφήμερα, οι ίδιες οι μορφές της συγκροτούνται έτσι ώστε να εξασφαλίζουν τη μέγιστη δυνατή διαθεσιμότητα σε νέες ερμηνείες και συναισθηματικές φορτίσεις. Η διαθεσιμότητα της μορφής του αστικού χώρου σε όσο γίνεται περισσότερες δυνατές αναγνώσεις συνιστά έτσι μια άλλη ποιότητά της που κατευθύνει τους σχεδιαστικούς χειρισμούς. Η αισθητική αναλαμβάνει να προσδιορίσει το «ωραίο» μέσα από τη δυνατότητα της μορφής να διασφαλίζει τους όρους της συλλογικής μνήμης, της ιστορικής συνέχειας, της συνέχειας του παρόντος και του μέλλοντος, τον προσδιορισμό της τοπικότητας και της ιδιομορφίας της κατάτμησης.

5.4. Η μεταμοντέρνα εκδοχή της ιδεολογικής σύλληψης της πόλης

Από τις προηγούμενες παραδοχές που χαρακτηρίζουν το συντακτικό παράδειγμα αναδύεται ένας τελείως διαφορετικός τρόπος σύλληψης και κατανόησης της πόλης. Στο εξής η πόλη δεν συνιστά πλέον το ανάλογο του ζωντανού. Η εικόνα της δεν οργανώνεται με βάση την τεχνική λογική που υπαγορεύει η αποδοχή της ενσωμάτωσης του μηχανικού στοιχείου στο βιολογικό. Δεν καταγράφεται σαν βιολογική κατάσταση που οργανώνει τις κοινωνικές συμπεριφορές στη βάση μια σαφούς αλλά και άκαμπτης συνδυαστικής λογικής. Η πόλη συνιστά τώρα ένα πολιτισμικό έργο, ένα εικαστικό, πλαστικό αντικείμενο. Είναι το θέατρο όπου διαδραματίζονται οι κοινωνικοί ρόλοι, ο τόπος όπου εκδηλώνεται η κοινωνική ζωή, το αντικείμενο πάνω στο οποίο εγγράφεται η ιστορία και η ατομική ή η συλλογική μνήμη. Όπως παρατηρεί η Ostrowetsky (1982:166), η πόλη εκλαμβάνεται σαν το δέρμα της κοινωνίας, ένα περίτεχνο και εκφραστικό ένδυμά της, μια εικόνα.

21. Βλέπε αυτή τη διαφοροποίηση στο χαρακτηριστικό διάλογο μεταξύ Peter Eisenman και Leon Krier (1989). Είναι χαρακτηριστική η έννοια του ελίκαιρου (presentness) που εισάγει ο Eisenman ως ποιότητα των μορφών του δομημένου χώρου όπως επίσης και η μοντέρνα έκφραση της παράδοσης που υποστηρίζει ο Krier.

Η συγκρότηση μιας ισχυρής εικόνας αποτελεί για τη σύγχρονη πόλη μια άμεση προτεραιότητα που ενεργοποιεί και κατευθύνει τη σχεδιαστική πρακτική. Αυτή η εικόνα είναι η σύγχρονη νομιμότητα της πόλης και της αρχιτεκτονικής της. Είναι η εικόνα μέσα από την οποία η ίδια εκδηλώνει τη γοητεία της, τόσο σαν υπόσχεση ενός διαφορετικού τρόπου κοινωνικής ζωής, αλλά και σαν υπόσχεση μιας επιχειρηματικής και επενδυτικής ασφάλειας σ' ένα κεφάλαιο που αναζητά τον τόπο της αξιοποίησής του²² *ΑΜΣ*, No 1, 1989, σσ. 20-22. Η πόλη του μεταμοντερνισμού μοιάζει μ' ένα αντικείμενο, που αν και δεν πωλείται, προσφέρεται σε σύνθετες μορφές κατανάλωσης.

Η νέα αυτή σύλληψη της πόλης εγκλείει δύο βασικές αντιθέσεις ως προς τις διάφορες εκδοχές της στη λογική του μοντερνισμού, τις οποίες αξίζει να σημειώσουμε. Η πρώτη είναι ότι σ' αυτή τη σύλληψη, το διαχρονικό δίνει τη θέση στο εφήμερο. Η εκδοχή της πόλης ως ζωντανού οργανισμού έδινε στην πόλη το χαρακτήρα μιας διαχρονικής σταθερότητας, μιας αναλλοίωτης κατάστασης που ο ορθός λόγος θα ήταν σε θέση να εγκαταστήσει μόνιμα. Η λογική του αντικειμένου και του τεχνήματος εκθέτει την πόλη σε μια πρόσκαιρη κατάσταση, σε μια εφήμερη δόξα. Σε μια εικόνα που δεν διεκδικεί καμιά μοναδικότητα, δεν ανταγωνίζεται αναγκαστικά κάποιες μορφές αναντίρρησης τελειότητας και που έχει από πριν αποδεχθεί τη φθορά και την υποκατάστασή της. «Το αιώνιο υποτάσσεται στους κανόνες της αυτοκρατορίας του εφήμερου» (Guiheux 1988:24).

Η δεύτερη αντίθεση είναι ότι σ' αυτή τη σύλληψη το πραγματικό παραμερίζεται από το συμβολικό. Η εκδοχή του ζωντανού στο μοντερνισμό έκφραζε την αναζήτηση του αντικειμενικού και του επιστημονικού, την επιθυμία καταγραφής της σύνθετης αλλά μοναδικής αλήθειας. Η κατανόηση της πόλης στο μεταμοντερνισμό δεν δεσμεύεται στην αναζήτηση του πραγματικού, ούτε παραδίδεται στην αυτοδικαίωση του φανταστικού. Συνιστά το (ίδιο το συμβολικό ή, στις πιο σύγχρονες προτάσεις (deconstruction), την υπέρβασή του. Η πόλη, «η αστική σκηνή συνιστά ένα τέχνημα, ολοκληρωτικά επεξεργασμένο για τον άνθρωπο».

22. Να πώς περιγράφονται οι όροι του διαγωνισμού για το σχεδιασμό της τεχνόπολης Atlanpole στη Nantes: «Να σχεδιαστούν οι χώροι που θα διευκολύνουν τη συνάντηση και τη συναλλαγή μεταξύ των μελλοντικών κατοίκων, να δημιουργηθούν εκεί οι συνθήκες μιας πραγματικής ζωής της πόλης (εξυπηρέτησεις, κατοικία, αναψυχή) και επιπλέον να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για το χειρισμό του τυχαίου. Να προσφερθεί, δηλαδή, η δυνατότητα της μεγαλύτερης ευελιξίας μέσα στο χώρο και το χρόνο. Μπροστά σε τέτοιου είδους ποιότητες είναι αυτονόητη η φροντίδα για το τοπίο. Είναι επίσης χαρακτηριστικά τα κριτήρια της επιλογής μιας πρότασης (Portzambarc) που ήταν η ευλυγισία με την οποία αναμεταπίστηκε η οργάνωση του τυχαίου μέσα σ' ένα χώρο τακτοποιημένο». Δημοσίευση στο περιοδικό *ΑΜΣ*, No 1, 1989, σσ. 20-22.

6. Ο αστικός σχεδιασμός ως δυνατότητα διερεύνησης του «εν δυνάμει»

Οι καθοριστικές διαφοροποιήσεις στις στρατηγικές σχεδιασμού των δύο παραδειγμάτων που σχηματικά αναλύθηκαν προηγούμενα, μας επιτρέπουν ορισμένες γενικές παρατηρήσεις. Οι παρατηρήσεις αυτές ξεπερνούν τις ιδιαιτερότητες των παραδειγμάτων και δημιουργούν το έδαφος για μια σειρά διαπιστώσεων θεωρητικού χαρακτήρα. Μπορούμε να τις ομαδοποιήσουμε κάτω από τις εξής πέντε διαφορετικές δυνατότητες προσδιορισμού της πρακτικής του αστικού σχεδιασμού:

1. Ο σχεδιασμός της πόλης ως πράξη ανάλυσης

Από τις περιγραφές που προηγήθηκαν έγινε φανερό ότι ο τρόπος με τον οποίο αναλύεται ο προϋπάρχων χώρος καθορίζει τις βασικές επιλογές για την αναδύλωση των σχεδιαστικών δράσεων. Η αποσύνθεση ή η αποδόμηση δεν συνιστούν μόνο αναλυτικές δράσεις, επιχειρησιακές τεχνικές στην προοπτική της κατανόησης ενός σχεδιαστικού ζητήματος. Αποτελούν ρυθμιστικούς παράγοντες στην ανάπτυξη των χειρισμών στο μέτρο που, όπως είδαμε, ορίζουν το είδος των στοιχείων που θα ενταχθούν μέσα στη συνθετική ή συντακτική πορεία αλλά και τους όρους κάτω από τους οποίους θα πρέπει να αναπτυχθεί η επεξεργασία τους. Δεν θα ήταν λοιπόν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι ο αστικός σχεδιασμός, αν και παρουσιάζεται και μιλιέται ως πράξη, ως ποιητική, ως δράση δημιουργική, τελικά κυριαρχείται από μια δραστηριότητα αναλυτική, διαλυτική. Μια δραστηριότητα που χαρακτηρίζεται από την εσωτερική της αυτονομία, την ανεξάρτητη από τις απαιτήσεις του προγράμματος λογική, τη δυνατότητά της να ενεργοποιεί τη σκέψη προς την κατεύθυνση μιας στρατηγικής χειρισμών, επιλογών και στάσεων. Μια δραστηριότητα που επινοεί, που εφευρίσκει προβλήματα τα οποία αντανακλούν τις ανάγκες του ίδιου του σχεδιαστή και όχι τόσο τις διατυπωμένες απαιτήσεις του προγράμματος.

2. Ο σχεδιασμός της πόλης ως τρόπος στοχασμού της πραγματικότητας

Η αναλυτική λογική της σχεδιαστικής πρακτικής στο επιχειρησιακό επίπεδο μεταφράζεται σε μια δραστηριότητα κατάτμησης. Μια κατάτμηση η οποία υπαγορεύεται από μια λιγότερο ή περισσότερο συνειδητή άποψη για την πραγματικότητα. Η πόλη, αναπόσπαστο στοιχείο αυτής της πραγματικότητας προσεγγίζεται αναλυτικά μέσα από το ίδιο πλαίσιο θεωρήσεων, απόψεων, ιδεολογιών και αρχών που προσανατολίζουν το στοχασμό και κατευθύνουν τις πρακτικές μιας κοινωνίας σε μια συγκεκριμένη περίοδο της ιστορίας της.

Στην περίπτωση του μοντερνισμού, η αποδοχή της ύπαρξης ενιαίας πραγματικότητας και συνεκτικών υποκειμένων, μεταγράφεται στη σχεδιαστική πρακτική σε ιδιαίτερες κατατμήσεις της πόλης. Αυτές, όπως είδαμε, διατηρούν σαν βάση μια σταθερή (λειτουργική) οπτική, για τον επιχειρησιακό προσδιορισμό της οποίας συνδράμουν ένα μεταβαλλόμενο

πλήθος (τεχνικών, κοινωνικών, οικονομικών, αισθητικών κλπ.) παραμέτρων. Το γεγονός ότι ο μεταμοντερνισμός απορρύνει τον ενιαίο χαρακτήρα της πραγματικότητας και διασπά τη σταθερότητα των νοημάτων που αυτός συνεπάγεται, έχει άμεση επίπτωση στον τρόπο κατάταμησης. Όπως είδαμε, πέρα από την πολλαπλότητα των προσεγγίσεων στον τρόπο αποδόμησης της πόλης, ο προσδιορισμός των μοναδιαίων στοιχείων δεν υπακούει σε κάποιον προκαθορισμένο κανόνα. Ο σχεδιαστής δεν επιδιώκει πλέον να χτίσει μian αλήθεια, τη μοναδική αλήθεια. Αυτή πλέον δεν υπάρχει, τουλάχιστο μέσα στη συνειδήσή του. Αντίθετα, αυτό που επιχειρεί κάθε φορά είναι να εκδηλώσει χωρικά, δηλαδή να μεταγράψει στις μορφές ένα εννοιολογικό πλαίσιο ως μια εν δυνάμει, μερική εκδοχή της αλήθειας.

Η νομιμότητα αυτής της κατάταμησης κατοχυρώνεται με τη συνδρομή εκείνων των γνωστικών πεδίων τα οποία την ίδια περίοδο παίζουν το ρυθμιστικό ρόλο στην παραγωγή και την κατανάλωση της γνώσης. Έτσι, βλέπουμε διαφορετικά πεδία να συνδράμουν κάθε φορά στην αποκατάσταση της εγκυρότητας μιας κατάταμησης του αστικού χώρου. Ο μοντερνισμός ζητούσε την υποστήριξη της επιστημονικής γνώσης για την κατάταμηση της πόλης αποδίδοντας έτσι στους χειρισμούς του ένα λογικό χαρακτήρα. Ο μοντερνισμός, και ειδικότερα την τελευταία δεκαετία, μοιάζει να εμπιστεύεται αυτόν το ρόλο στη φιλοσοφία. Και στις δύο όμως περιπτώσεις, αυτό που μπορούμε να διακρίνουμε είναι ότι η πρακτική του σχεδιασμού της αρχιτεκτονικής και της πόλης εγκλείει, συντηρεί, μian εικόνα του κόσμου και μian άποψη για τον τρόπο απόκτησης της γνώσης.

3. Ο σχεδιασμός της πόλης ως χωρική εκδήλωση μιας ιδεολογικής σύλληψης της πόλης

Ως αναπόσπαστο στοιχείο της πραγματικότητας, η πόλη εγγράφεται στη συλλογική συνείδηση μέσα από τους όρους που υπαγορεύει η συγκεκριμένη θεώρηση αυτής της πραγματικότητας. Είδαμε πως πίσω από κάθε παράδειγμα που εξετάσαμε, συντηρείται μια ιδεολογική σύλληψη της πόλης, μια εικόνα της η οποία όμως δεν σχετίζεται μόνο με το στοχασμό της κοινωνίας αλλά και τους όρους υλικής της παραγωγής. Οι σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες θέλουν να βλέπουν την πόλη σαν ένα αντικείμενο. Όταν το κύριο ενδιαφέρον στρεφόταν στη λειτουργία αυτού του αντικειμένου (μοντερνισμός) τότε αυτό παρομοιαζόταν με ζωντανό. Όταν το ενδιαφέρον προσανατολίστηκε στο νόημα (μεταμοντερνισμός) τότε η πόλη αποτέλεσε ένα τέχνημα. Και στις δύο περιπτώσεις όμως αποτελεί ένα προϊόν και σαν τέτοιο φαίνεται να υπακούει στους όρους και τους ρυθμούς της παραγωγής. Και στις δύο περιπτώσεις, η σχεδιαστική διαδικασία εμφανίζεται να έχει αρκετές αναλογίες με την οργάνωση της βιομηχανικής παραγωγής: παρόμοιες διαδικασίες, ανάλογες στρατηγικές, αρκετά όμοιοι στόχοι, κοινές αξίες και έννοιες. Τόσο το ορθολογικό όσο και το συντακτικό παράδειγμα συνιστούν προσαρμογές

σε διαφορετικούς τρόπους παραγωγής του αστικού χώρου, οι οποίοι εκδηλώνονται μέσα στα πλαίσια του καπιταλιστικού συστήματος.

4. Ο σχεδιασμός της πόλης ως εγκαθίδρυση και μορφοποίηση αρχών

Η αναλυτική και καταταμητική προτεραιότητα της πρακτικής του σχεδιασμού της πόλης εμπλουτίζεται και από μια άλλη κατηγορία δράσης. Πρόκειται για την οριοθέτηση των αρχών που θα ισχύσουν στη διάρκεια του σχεδιασμού. Οι αρχές αυτές δεν αναφέρονται μόνο στο πώς πρέπει να είναι η πόλη, αλλά κυρίως στο τι πρέπει να κάνουμε σχεδιάζοντας, δημιουργώντας την πόλη. Ο αστικός σχεδιασμός συνιστά μια διεργασία εγκατάστασης, εγκαθίδρυσης, προσδιορισμού αρχών αλλά και συγχρόνως μια διαδικασία μορφοποίησης, χωρικής εκδήλωσης αυτών των αρχών. Είναι μια δόμηση αρχών, μια «τεκτονική» αρχών, μια αρχι-τεκτονική. Μια δράση τεχνική, που καθώς αρθρώνεται με τις αρχές, ξεπερνάει το επίπεδο της απλής τεχνικής και υλικής της εκδοχής. Μετασχηματίζεται την ίδια στιγμή σε μια σύνθεση γνώσεων και ιδεολογιών που επιχειρούν να ορίσουν τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να διαμορφωθεί η υλική υπόσταση της μορφής της πόλης ώστε να αποτελέσει μια σημαίνουσα ενότητα (βλ. και Payot 1982:53).

Οι αρχές του σχεδιασμού οριοθετούν τη φυσιογνωμία της σχεδιαστικής πρακτικής, ορίζουν την ηθική της. Συνιστούν τις ποιοτικές εκδοχές των χειρισμών οι οποίες όμως δεν περιορίζονται μόνο στο επίπεδο της σχεδιαστικής διαδικασίας αλλά αντανakλώνται άμεσα πάνω στο αντικείμενο του σχεδιασμού. Οι αρχές σχεδιασμού και οι αρχές για το αντικείμενο του σχεδιασμού αποτελούν ένα αδιάρρηκτο σύνολο. Η σύνθεση και η σύνταξη, δεν αποτελούν απλά κάποιες στρατηγικές ή κάποιες λογικές στο χειρισμό της μορφής του αστικού χώρου. Αποτελούν συγχρόνως ποιότητες των χειρισμών, προϋποθέσεις για την εξασφάλιση κάποιων άλλων ποιότητων στο χώρο που σχεδιάζεται.

5. Ο σχεδιασμός της πόλης ως πράξη μορφοποίησης και αιτιολόγησης

Ο σχεδιασμός του χώρου δεν είναι μια αυτόνομη πράξη αναπαράστασης. Είναι συγχρόνως και μια διαδικασία στήριξης και αιτιολόγησης των χειρισμών και των επιλογών. Πολυσύνθετες μορφές λόγου συνοδεύουν κατευθύνοντας και δικαιολογώντας τη σύγχρονη σχεδιαστική πρακτική. Αυτός ο λόγος διατηρεί έναν εγκαθιδρυτικό χαρακτήρα στο βαθμό που διαμορφώνει το πλαίσιο μέσα στο οποίο ορίζονται και στηρίζονται οι αξίες που αναφέρθηκαν παραπάνω. Στην αναγκαστική αυτή συνύπαρξη της σχεδιαστικής πρακτικής με το λόγο (την οποία μάλιστα ο μεταμοντερνισμός όλο και περισσότερο ενθαρρύνει), βρίσκουμε τον δεύτερο να αναλαμβάνει ένα θεμελιώδη ρόλο για την ίδια την πρακτική: Το μετασχηματισμό του προαιρετικού σε αναγκαία συνθήκη, του μη ορθολογικού σε επιβεβλημένο, του ιδεολογικού σε αντικειμενικό, του ψεύτικου σε αληθινό, του αυθαίρετου σε αναγκαίο. Έτσι, αν υπάρχει ένα σύνολο μορφών που χαρακτηρίζουν την πόλη σε μια συγκεκριμένη εποχή, υπάρχει παράλληλα και ένα αντίστοιχο σύνολο λέξεων που χρησιμο-

ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΩΝ ΠΡΟΞΕΤΙΣΕΩΝ ΣΤΟΝ ΛΕΓΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ ΜΕΤΑ ΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ '60

1. Βασικές αρχές άρθρωσης κοινωνίας και χώρου.
2. Τρόπος κατανόησης της αίσθησης πόλης και κοινωνίας.
3. Ιεραρχική σύλληψη της πόλης.
4. Βασικές αρχές της σχεδιαστικής δραστηριότητας.
5. Τρόπος κατανόησης του σχεδιασμού.
6. Προέλευση της επιστημονικής νομοποίησης των σχεδιαστικών χειρισμών.

	ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΞΕΤΙΣΗ Ο σχεδιασμός ως ορθολογική πράξη	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΠΡΟΞΕΤΙΣΗ Ο σχεδιασμός ως δημιουργική πράξη	ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΚΗ ΠΡΟΞΕΤΙΣΗ Ο σχεδιασμός ως συμμετοχική δράση	ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΞΕΤΙΣΗ Ο σχεδιασμός ως πράξη σύνταξης
1	Ορθολογική προσαρμογή Ιδανική συμβατότητα, λειτουργική και τεχνική χρησιμότητα ενός συστήματος (σχεδιαζόμενος χώρος) το οποίο πρόκειται να ενταχθεί σ' ένα άλλο σύστημα (πόλη). Αυτά τα συστήματα συντίθενται από στοιχειώδεις μονάδες πρακτικές και συμπεριφορές, οι οποίες συνδέονται μεταξύ τους με σχέσεις που περιγράφονται με όρους ποσοτικοποιημένων (με επιστημονικούς όρους) παραμέτρων και μεταβλητών.	Πρωτοτυπία Ο σχεδιαζόμενος χώρος συνιστά μια πρωτότυπη σύνθεση στοιχειωδών εννοιών, η οποία αποκαθιστά μια σχέση μεταξύ χώρου και κοινωνίας στην οποία διασφαλίζονται νέες μορφές λειτουργικής αποτελεσματικότητας αλλά και νέες συναισθηματικές αντιδράσεις.	Οργανικότητα Άρθρωση μεταξύ κοινωνικού και χωρικού στοιχείου όπου ο σχεδιαζόμενος χώρος μορφοποιείται σύμφωνα με τους όρους που προσδιορίζει η κοινωνία ως προϋποθέσεις για την χωρική εκδήλωση της εκάστοτε διατηρεί η ίδια για τον λόγο της στο μέλλον. Οι όροι αυτοί κατανοούνται ως απαιτητή και ποσοτικοποιημένη έκφραση της κοινωνικής απόστασης.	Λειτουργικότητα Άρθρωση σχεδιαζόμενου χώρου και κοινωνίας που διασφαλίζεται με τη διαμεσολάβηση του νοήματος. Σύνταξη και ένταξη του σχεδιαζόμενου χώρου στην υπάρχουσα κοινή, κοινωνική και μορφολογική πραγματικότητα έτσι ώστε να επιλύονται χωρικές και χωροχρονικές κοινωνικές σχέσεις. Ποιότητα της κοινωνικής (αλλά αλλά και του πλάσιου που αυτή επιδιώκεται. Η απόσταση, ποιότητα που μετασχηματίζει το χώρο σε τόπο.
2	Πεδίον κατασκευασμένο για να υποδεχθεί την κοινωνική ζωή. Συμπεριέχει από λειτουργικές ενότητες ελεγχόμενες από "αντικειμενικές" σχέσεις που ορίζονται με "ορθολογική" κριτική.	Πεδίον που διαμορφώνεται για να δεχθεί την κοινωνική ζωή και τις πολυπρόθεσμες επιδιώξεις της που εξαρτώνται και από ψυχολογικούς παράγοντες οι οποίοι δε μεταφράζονται σε ποσοτικούς όρους.	Ευέλικτο δίκτυο δυνατοτήτων συμπεριφοράς και δυνατών μορφών μέσα στο οποίο αναπτύσσονται οι κοινωνικές δραστηριότητες και το προσφέρουν στις απόβλεπτες και ευέλικτες διαμορφώσεις τους.	Αντικειμενικό που διαφέρει με βάση την αυτονομία του χωρικού ως προς το κοινωνικό και υπακούει στη διεύθυνση του λογικού. Είναι ποσό να επιβάλλει συμπεριφοράς και να παραμένει στην ιστορία και τον πολιτισμό.
3	Μέγιστο-ελάχιστο, τριδιστάτος σκελετός διαμόρφωσης του νέου και του ιδανικού σύμφωνα με τη βιολογική και γαύτο αντικειμενική τάξη του γενικού και του υπέρτατου.	Σκελετός που δεν τακτοποιεί στοιχειώδεις ενότητες αλλά που τις συγκεντρώνει, τις συνενώνει δημιουργώντας ένα είδος μήτρας μέσα στην οποία μορφοποιείται ο χώρος.	Ζωντανό, σόμα, που (κινούνται από την κοινωνία και γίνεται το σόμα της (καταγωγή της αυτονομίας του χώρου ως προς την κοινωνία έναντι μιας απορροής και αβέβαιης μεταξύ τους άρθρωσης).	Η πόλη και η αρχιτεκτονική της πλαστικό και εκαστικό αντικείμενα, έργο του πολιτισμού. Το έργο όπου διαβιβάζεται (ζωντανά οι κοινωνικοί ρόλοι. Ο τόπος όπου εγγράφονται η ιστορία και η μνήμη.
4	Αντικειμενικότητα Ορθολογιασμός Αποκλεισμός της υποκειμενικότητας του σχεδιαστή ως αόριστη με μια "γενετική" διαδικασία που βασίζεται σε μια ιδανική δομή και εκτυλώνεται με βάση επιστημονικές πληροφορίες.	Δημιουργικότητα Παραγωγή πρωτότυπων ιδεών και συνεκτικών που οργανώνουν της μη ποσοτικοποιημένες (αλλά και τις πλέον ουσιαστικές) διαστάσεις του δομημένου χώρου.	Συμμετοχή Δημοκρατική διεκδίκηση στο χωρικό του χώρου που εξοφλείται μια διαφάνεια η οποία απορρέει από το δικαίωμα στην υπαρκτότητα των συμμετεχόντων να εμφανιστούν το επωμυ-μυτά τους.	Σύνταξη Ενσωματωμένη πράξη που σκεπάζει πάνω σ' έναν αριθμό σημαντικών εννοιών με βάση τους κανόνες μιας γραμματικής που προσδιορίζονται από τη θεωρία για τις μορφές της αρχιτεκτονικής και της πόλης.
5	Πρόδη λήξης ορθολογικών αποφάσεων	Πρόδη που ενεργοποιεί συνειρήμος και ιδέες	Πολιτική και δημοκρατική δράση.	Πρόδη ορατός.
6	Επιστήμες της διαχείρισης, θεωρία συστημάτων κυβερνητική θεωρία παγίων κλπ	Ψυχολογία	Κοινωνιολογία, Πολιτικές επιστήμες.	Γλωσσολογία, Σημειωτική, Ιστορία.

ποιούνται με σκοπό να περιγράψουν τις αξίες της πόλης και των πρακτικών που της αποδίδουν μορφή. Κατά συνέπεια ο σχεδιασμός συνιστά αναγκαστικά μια συμπληρωματικότητα δύο αναπόσπαστων συστημάτων: των μορφών και των λέξεων. Αν και μεταξύ τους υπάρχει ένα πυκνό δίκτυο σχέσεων, δεν είναι δυνατό το ένα να υποκαταστήσει το άλλο, ούτε είναι δυνατό να υπάρξει μια αμφιμονοσήμαντη αντιστοιχία μεταξύ τους. Μέσα σ' αυτή τη λογική, κάθε προσπάθεια αυτονόμησης του λόγου έναντι της πρακτικής και αντίστροφα, δεν μπορεί παρά να οδηγήσει σε αναγκαστική πτώχευση και υποβάθμισή τους.

Πίσω από τις σχεδιαστικές επιλογές, τις στρατηγικές και τις διαδικασίες του αστικού σχεδιασμού υπάρχει σταθερά ένα ιδεολογικό πλαίσιο αρχών, αξιών και απόψεων, που κατευθύνει την πρακτική και οργανώνει τη θεωρία. Πρόκειται για μια αυθαίρετη βάση που ο λόγος των σχεδιαστών με επιμέλεια επιχειρεί να σκεπάσει, να ωραιοποιήσει ή και να δικαιώσει. Είναι ένα είδος απόλυτου νόμου, έλεγε ο Paul Valéry (1957:966), ότι παντού, σ' όλους τους τόπους, σ' όλες τις περιόδους του πολιτισμού είναι το αληθινό που έχει το ψεύτικο σαν πρόγονο, σαν λογική, σαν δημιουργό, σαν προέλευση και τελικά, χωρίς εξαίρεση, σαν γιατρείά...

Βιβλιογραφία

- Alexander Ch. 1974. *Notes on the Synthesis of Form*. Harvard University Press, Cambridge Mass.
- Alexander Ch., Fiksdahl-King I., Ishikawa S., Jacobson M. and Silverstein M. 1977. *A Pattern Language*. Oxford University Press, Oxford.
- Archer B. 1969. «The Structure of the Design Process», in: Broadbent G. and Ward A. (Eds). *Design Methods in Architecture*, Lund Humphries, London, σσ. 198-204.
- Bailly J. – C. 1987. «De l'inclusion: Le champ d'existence de l'architecture», in: *Cahiers du CCI No spécial: Mesure pour mesure. Architecture et philosophie*. Centre de Création Industrielle, Centre G. Pompidou, Paris, σσ. 55-60.
- Bonta J. – P. «Note for a Theory of Meaning in Design». *Versus* 6, σσ. 26-58.
- Broadbent G. 1980. «The Deep Structure of Architecture», in: Broadbent G., Bunt R. and Jenks Ch. (eds) *Sign, Symbol and Architecture*. John Wiley, London, σσ. 119-168.
- Broadbent G. and Ward A. (Eds) 1969. *Design Methods in Architecture*, Lund Humphries, London.
- Callinicos A. 1989. *Against Postmodernism. A Marxist Critique*. Polity Press, Cambridge.
- Castex J. et Panerai Ph. 1974. «Structure de l'espace architectural», in: *Sémiotique de l'espace (Notes méthodologiques en architecture et en urbanisme No 3/4)*. Institut de l'environnement, Centre de mathématique, méthodologie et informatique, Paris, σσ. 39-64.
- Choay F. 1980. *La règle et le modèle: Sur la théorie de l'architecture et de l'urbanisme*. Seuil, Paris.

- Crotti S. 1988. «Déterminations des contextes urbains: implications théorico-méthodologiques de l'intervention» in: Merlin P. et al. (eds). *Morphologie urbaine et parcellaire*, Press Universitaires de Vincennes, Paris, σσ. 121-143.
- Derrida J. 1986. «The Architecture as a possibility of thinking», *Domus*, 671, April '86.
- Devillers Ch. 1986. «Le sublime et le Quotidien». In *AMC* 14/Dec. 1986, σσ. 2-9.
- Eco U. 1980. «Function and Sign: The Semiotics of Architecture». In Broadbent G., Bunt R. and Jenks Ch. (eds) *Sign, Symbol and Architecture*. John Wiley, London, σσ. 11-69.
- Eisenman P. and Krier L. 1989. «My Ideology is better than yours», in: *A.D. Profile: Reconstruction-Deconstruction*. Academy Editions, London, σσ. 7-18.
- Gregory S. 1966. «Design and Design Method», in: Gregory S. (Ed) *The Design Method*. Butterwarhs, London, σσ. 3-10.
- Gregotti V. 1988. «Nouvelle modernite ou post-modernite?». In Descamps Ch. (ed) *Espace international. Philosophie: Matière et philosophie*. Editions du Centre Pompidou, Paris, σσ. 157-168.
- Guiheux A. 1986. «Notes sur l'architecture en train de se faire», in: *Cahiers du cci No 1, Architecture: récits, figures, fictions*. Centre de Création Industrielle, Centre G. Pompidou, Paris, σσ.10-18.
- 1988. «Entrées sur la scène urbaine», in: *Cahiers du cci No 5, Urbanisme: La ville entre image et projet*. Centre de Création Industrielle, Centre G. Pompidou, Paris, σσ.19-27.
- Hilier B. and Hanson J. 1984. *The Social Logic of Space*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Huet B. 1981. *Anachroniques d'architecture*. Archives d'Architecture Moderne, Bruxelles.
- Harvey D. 1989. *The Condition of Postmodernity: An inquire into the origins of cultural change*. Basil Blackwell, Oxford.
- Κονταράτος Σ. 1983. *Η εμπειρία του αρχιτεκτονημένου χώρου και το σωματικό σχήμα*. Αθήνα.
- Krier R. 1980. *L'espace de la ville: Théorie et pratique*. Archives d'Architecture Moderne, Bruxelles.
- Markus Th. 1969. «The Role of Building Performance Measurement and Appraisal in Design Methods», in: Broadbent G. and Ward A. (Eds). *Design Methods in Architecture*, Lund Humphries, London, σσ. 109-117.
- Marx K. 1977. *Le capital*, Editions Sociales, Paris, t.I, II, III.
- Ostrowetsky S. 1983. *L'imaginaire bâtisseur*. Librairie des Meridiens, Paris.
- Panerai Ph. 1980. «Typologies», in: Panerai Ph., Depaule J.C., Demorgon M. et M. Veyrenche (eds), *Eléments d'analyse Urbaine*. Archives d'Architecture Moderne, Bruxelles.
- Payot D. 1982. *Le philosophe et l'architecte*, Aubier Montaigne, Paris.
- Powell J. 1987. «Is Architectural Design a Trivial Pursuit?» in: *Design Studies*, Vol. 8, No 4, October 1987, σσ.187-206.
- Rivkin A. 1987. «Architecture, science de la vérité contingente» in: *Cahiers du cci No spécial: Mesure pour mesure. Architecture et philosophie*, Centre de Création Industrielle, Centre G. Pompidou, Paris, σσ. 45-51.
- Σπυριδωνίδης Κ. – Β. 1988. *Αστικός σχεδιασμός και χειρισμός του νοήματος στη σύγχρονη σχεδιαστική πρακτική*, Διδακτορική διατριβή που υποβλήθηκε στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.

- Tschumi B. 1980. «Parc de la Villette, Paris», in: *Architectural Design*, No 58, 3/4 1980, σσ.33-39.
- Tschumi B. 1987. «Disjonctions», in: *Cahiers du cci No spécial: Mesure pour mesure. Architecture et philosophie*. Centre de Création Industrielle, Centre G. Pompidou, Paris, σσ. 90-93.
- Vidler A. 1978. «La troisième typologie», in: *Architecture Rationnelle: La reconstruction de la ville Européenne*. Archives d'Architecture Moderne, Bruxelles, σσ. 23-28.

ΚΤΗΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΗ Α.Ε.
«ΕΚΤΕΝΕΠΟΛ»
ΤΟΥ ΟΜΙΛΟΥ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΕΙΩΝ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΚΤΗΜΑΤΙΚΗΣ
ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

- ΜΙΑ ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΣΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΤΟΜΕΑ
- ΜΙΑ ΑΠΟΦΑΣΙΣΤΙΚΗ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΗ ΜΕΡΙΔΙΟΥ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΗ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ
- ΑΝΟΙΓΕΙ ΔΡΟΜΟΥΣ ΤΟΣΟ ΣΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΟΣΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΤΟΜΕΑ ΜΕ ΜΟΝΤΕΡΝΕΣ ΑΠΟΔΟΤΙΚΕΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΙΣ
- Η ΜΕΧΡΙ ΤΩΡΑ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ:

Προγράμματα Ενεργού Πολεοδομίας

- Οικιστική Μονάδα Κομοτηνής
- Οικιστική Μονάδα Ξάνθης

Προγράμματα Παραθεριστικής Κατοικίας

- Παραθεριστικός Οικισμός Χαλκιδικής
- Παραθεριστικός Οικισμός Κέρκυρας

Προγράμματα Εμπορικών Κέντρων

- Εμπορικό Κέντρο Cosmos (περιοχή: Ερυθρός Σταυρός)

ΛΕΚΚΑ 23-25, ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 324 8816-9, ΤΛΧ: 221071 ΕΡΟΛ GR
 ΙΔΡΥΤΗΣ-ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΙΚΟΣ ΜΕΤΟΧΟΣ: ΕΘΝΙΚΗ ΚΤΗΜΑΤΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΕΛΛΑΔΟΣ